

ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ: ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΓΚΛΙΣΗ
ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΡΕΦΟΡΜΙΣΜΟ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ
(Β' ΜΕΡΟΣ)

του Αποστόλη Χαρίση

ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΚΑΙ «ΝΕΑ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ»

Σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο, μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1970, η πολιτική ζωή στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες της Ευρώπης υπερκαθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από δύο παραμέτρους που παρέμεναν σε ισχύ όλο αυτό το διάστημα: α) την ύπαρξη της κοινότητας των σοσιαλιστικών κρατών και την αντιπαράθεση καπιταλισμού-σοσιαλισμού σε παγκόσμιο επίπεδο με τον «ψυχρό πόλεμο» και β) την παρατεταμένη περίοδο ανάπτυξης και μεγέθυνσης της καπιταλιστικής οικονομίας για σχεδόν τριάντα χρόνια συνέχεια.

Η έντονη οικονομική ανάπτυξη αποτελούσε την υλική βάση για τη συνέχιση της πολιτικής και ιδεολογικής κυριαρχίας των αστικών τάξεων στην Ευρώπη, σε συνδυασμό φυσικά με τα διεθνή (ΝΑΤΟ, συνεργασίες υπηρεσιών υπό την ηγεσία των αμερικανικών μηχανισμών) και εθνικά στρατιωτικο-πολιτικά μέτρα για την απόκρουση της «κομμουνιστικής απειλής» και τον έλεγχο της πολιτικής δράσης των εκμεταλλευομένων σε κάθε χώρα (και με επιπλέον στόχο, εκτός των άλλων, και την παρεμπόδιση και ανασχεση της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης του διεθνούς ταξικού αντιπάλου). Η αλλαγή του διεθνούς συσχετισμού υπέρ του σοσιαλισμού μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και το αυξημένο κύρος και επιρροή των κομμουνιστικών κομμάτων ανέδειξε έναν προνομιακό ρόλο για

Ο Αποστόλης Χαρίσης είναι συνεργάτης της Ιδεολογικής Επιτροπής της ΚΕ του ΚΚΕ.

τη σοσιαλδημοκρατία μέσα στο αστικό πολιτικό σύστημα και στο διεθνές ιμπεριαλιστικό σύστημα. Σε αυτές τις συνθήκες η σοσιαλδημοκρατία πρωτοστάτησε ως δύναμη υποταγής του εργατικού κινήματος, αλλά και ως δύναμη επίδρασης στην πολιτική των κομμουνιστικών κομμάτων και των σοσιαλιστικών χωρών, δεδομένης της στρατηγικής αδυναμίας του κομμουνιστικού κινήματος.

Η συνολική αστική πολιτική στρατηγική είχε ενιαία κατεύθυνση. Το λεγόμενο «κράτος πρόνοιας» δεν ήταν έργο μόνο των σοσιαλδημοκρατών, αλλά και των «δεξιών» κομμάτων (Χριστιανοδημοκρατών, Συντηρητικών, Γκωλικών κλπ.), κυρίως μάλιστα των δεύτερων. Ωστόσο η σοσιαλδημοκρατία, λόγω της ιστορίας της και της προέλευσής της, είχε στην αρμοδιότητά της ακριβώς την εργατική τάξη και το συνδικαλιστικό κίνημα. Σε αυτό το πλαίσιο σχηματίζεται μια ογκώδης, εκτεταμένη συνδικαλιστική εργατική γραφειοκρατία, στενά συνδεδεμένη με τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα και μέσω αυτών με το αστικό πολιτικό σύστημα και κράτος, πραγματοποιώντας αυτό που ονομάστηκε «κοινωνικός κορπορατισμός», ένα τεράστιο σύστημα κοινωνικού εταιρισμού για την ενσωμάτωση της εργατικής τάξης και των λαϊκών στρωμάτων¹. Η σοσιαλδημοκρατία εξασφάλιζε, λοιπόν, τη σχέση υποταγής των εργαζομένων στην αστική τάξη δια μέσου του πολιτικού και ιδεολογικού ελέγχου του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος και, μέσω αυτού, του μεγαλύτερου τμήματος της εργατικής τάξης, με τη στήριξη φυσικά του ίδιου του καπιταλι-

1. Από τους αστούς στοχαστές η έννοια του «δημοκρατικού κοινωνικού κορπορατισμού» διατυπώνεται κατ' αντιπαράθεση με τον «κρατικό κορπορατισμό» που ήταν θεσμός των φασιστικών κρατών του μεσοπολέμου, όπως στο περίφημο «συντεχνιακό κράτος» της φασιστικής Ιταλίας, αλλά και στη Γερμανία, στην Ισπανία και αλλού, ενώ και στην Ελλάδα του Μεταξά υπήρχαν σκέψεις σε αστικούς κύκλους και η τάση για να σχηματιστεί κάτι ανάλογο. Υποστηρίζεται ότι στην περίπτωση του φασισμού έχουμε αυταρχικό κορπορατισμό, ενώ αντίθετα στη μεταπολεμική Δυτική Ευρώπη «δημοκρατικό» και «εθελοντικό» σε ό,τι αφορά τη συμμετοχή της εργατικής τάξης σε αυτόν. Εντούτοις, το αποτέλεσμα είναι και στις δύο περιπτώσεις το ίδιο, δηλαδή η ταξική συνεργασία. Και η ταξική συνεργασία μεταξύ εκμεταλλεύτριας και εκμεταλλεζόμενης τάξης δεν μπορεί παρά να αναπαράγει σε μόνιμη βάση την ίδια τη σχέση της εκμετάλλευσης (αλλιώς, πώς θα ήταν δυνατό να συνεργαστούν οι δυο τους;). Αυτή η διαδικασία «συνεργασίας» δε θα ήταν φυσικά δυνατό να γίνεται δίχως την πολιτική και ιδεολογική ηγεμονία της σοσιαλδημοκρατίας στο εργατικό κίνημα.

στικού κράτους και των μηχανισμών του. Αυτή η διαμεσολάβηση ήταν εφικτή, παρά τις διαταραχές που παρουσιάζονταν κατά καιρούς, εφόσον η απρόσκοπτη καπιταλιστική ανάπτυξη είχε ως αποτέλεσμα την άνοδο του βιοτικού επιπέδου και της κοινωνικής κατάστασης των εργαζομένων για μια ολόκληρη γενιά².

Στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1970 (συμβατικά τίθεται συνήθως το όριο του 1973, οπότε ξέσπασε η διεθνής καπιταλιστική κρίση ή η «διεθνής πετρελαϊκή κρίση», όπως λένε οι αστοί ιδεολόγοι) η λεγόμενη «διαρκής οικονομική ανάπτυξη»³, η μία από τις δύο παραμέτρους σταθερότητας του μεταπολεμικού αναπτυγμένου καπιταλιστικού κόσμου, ανακόπτεται. Ο τύπος αυτός οικονομικής ανάπτυξης αποδείχθηκε ότι είχε ιστορικά εξαντληθεί. Ο μεγάλος κύκλος αναζωογόνησης και άνθισης της καπιταλιστικής οικονομίας που είχε βασιστεί στην τεράστια καταστροφή παραγωγικών δυνάμεων στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και στη νέα βάση εκκίνησης που είχε δημιουργηθεί, έκλεινε.

Το «μεταπολεμικό θαύμα» της καπιταλιστικής ανάπτυξης είχε ολοκληρώσει, λοιπόν, τον κύκλο του. Για να αποφευχθούν τα χειρότερα (ακόμη μεγαλύτερες οικονομικές κρίσεις) έπρεπε να γίνουν δραστικές αλλαγές στη μορφή της καπιταλιστικής ρύθμισης της οικονομίας. Ξεκίνησαν επανιδιωτικοποιήσεις παραγωγικών μονάδων που είχαν κρατικοποιηθεί στην προηγούμενη φάση, δρομολογήθηκαν μεγάλες αλλαγές στην οικονομική πολιτική συνολικά και, αναπόφευκτα, στην κοινωνική πολιτική των κα-

---

2. Όταν κρινόταν απαραίτητο, βέβαια, λαμβάνονταν και πρακτικά μέτρα για να διασφαλιστεί η διατήρηση της σοσιαλδημοκρατικής και γενικά της αστικής ηγεμονίας στο συνδικαλιστικό και εργατικό κίνημα. Ας θυμίσουμε απλώς την απαγόρευση της δράσης του Γερμανικού Κομμουνιστικού Κόμματος στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας στο διάστημα 1956-1968. Παρεμπιπτόντως, ας θυμίσουμε επίσης ότι η σημερινή συγκυβέρνηση Χριστιανοδημοκρατών-Σοσιαλδημοκρατών στη Γερμανία δεν είναι πρωτόγνωρη, αλλά έχει το προηγούμενό της στην ΟΔΓ την περίοδο 1966-1969.

3. Και ο όρος αυτός, δηλαδή «η διαρκής οικονομική ανάπτυξη» αναφέρεται εδώ συμβατικά. Δεν εννοούμε, φυσικά, ότι επρόκειτο για μια «ανάπτυξη χωρίς κρίσεις», αφού κάτι τέτοιο είναι αδύνατο στον καπιταλισμό. Κρίσεις υπήρχαν σε αυτό το διάστημα. Εδώ εννοείται απλώς ότι επρόκειτο για μια διαδικασία καπιταλιστικής ανάπτυξης που δεν ανανεωνόταν κάθε φορά με εκτεταμένες ριζικές αναδιαρθρώσεις, όπως απαιτείται σήμερα. Γι' αυτό και οι αστοί στοχαστές κάνουν λόγο για «μοντέλο» ανάπτυξης, όταν αναφέρονται στον καπιταλισμό αυτής της περιόδου σε μια σειρά χώρες.

πιταλιστικών κρατών. Το «κράτος πρόνοιας», τα δημόσια (κρατικά) συστήματα εκπαίδευσης κλπ. ήταν πια πολύ «ακριβά» από τη μία, ενώ από την άλλη συνιστούσαν «διαφυγόντα κέρδη» για τους μεγάλους ομίλους επιχειρήσεων. Έτσι ξεκινά η πολιτική που ονομάστηκε «θατσερισμός», «ρηγκανισμός» ή γενικότερα «νεοφιλελευθερισμός», η οποία είναι γνωστό ότι πρωτοεφαρμόστηκε στη Βρετανία της Θάτσερ και ακολούθως στις ΗΠΑ επί Ρήγκαν (αν και είχε προηγηθεί το πρόγραμμα εφαρμογής παρόμοιων μέτρων στη Χιλή του Πινοσέτ, υπό την καθοδήγηση του Μ. Φρίντμαν, επικεφαλής της «Σχολής του Σικάγου». Φαίνεται όμως ότι στην Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία πρωτοεφάρμοσαν τα «νεοφιλελεύθερα» μέτρα τα εκεί Εργατικά Κόμματα, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ακολουθώντας την πολιτική «θατσερισμός με ανθρώπινο πρόσωπο», με βάση την οποία κινήθηκαν και οι «Νέοι Εργατικοί» του Τ. Μπλερ στη Βρετανία, στη δεκαετία του 1990)⁴.

Ειπώθηκε παραπάνω ότι η σοσιαλδημοκρατία των περισσότερων αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών είχε φτάσει από καιρό πια στο τρίτο - δηλαδή στο αστικορεφορμιστικό - της στάδιο και έτεινε πια να απαρνηθεί ακόμη και το όποιο «ρεφορμιστικό» περιεχόμενο στην πολιτική της. Λόγω της συγκεκριμένης λειτουργίας της στο αστικό πολιτικό σύστημα, ήταν υποχρεωμένη να συνεχίζει τις αναφορές στις ανάγκες της εργατικής τάξης και του λαού, να υπερασπίζεται φραστικά τις κοινωνικές κατακτήσεις των εργαζομένων, να συμμετέχει στο εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα, ώστε να μπορεί να το ελέγχει πολιτικά και ιδεολογικά. Από την άλλη μεριά, οι αλλαγές που γίνονταν, οι καπιταλιστικές αναδιαρθρώσεις στην οικονομία και την κοινωνική πολιτική έθιγαν στην πορεία όλο και πιο υψηλά και καλοπληρωμένα εργατικά στρώματα, μέχρι και ομάδες της εργατικής αριστοκρατίας μερικές φορές, δυνάμεις που αποτελούσαν και αποτελούν την κοινωνική βάση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Η σοσιαλδημοκρατία, παρότι δεν είχε να προτείνει ουσιαστική εναλλακτική λύση στην εφαρμοζόμενη πολιτική, ήταν παρόλα αυτά υποχρεωμένη να υποκρίνεται ότι υπερασπίζεται τις κατακτήσεις του παρελθόντος, για να μη χάσει την επαφή με τα εργατικά και λαϊκά στρώματα, στη μακρόχρονη επιρροή επί των οποίων βασιζόταν η δύναμη, ο ρόλος και η λειτουργία της στο καπι-

4. Βλ. Α. Χατζής: «Αριστερά και κοινωνική επιστήμη», στο Ηλ. Κατσούλης. (επιμ.): «Νέα σοσιαλδημοκρατία. Περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές», Αθήνα 2002, σελ. 128.

ταλιστικό πολιτικό σύστημα. Επίσης, αντιμετώπιζε τριβές και πίεση από τα ίδια τα μέλη και στελέχη της, από τη λαϊκή της βάση και τα συνδικάτα.

Ετσι αρχίζουν, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, να τίθενται οι βάσεις για το φαινόμενο που σήμερα ονομάζεται «κρίση της σοσιαλδημοκρατίας» και το οποίο συνίσταται πολύ απλά στην αυξανόμενη δυσκολία να εμφανίζεται ως κόμμα της εργατικής τάξης και του λαού, όντας καθαρόαιμη αστική πολιτική δύναμη. Αυτό έχει ως συνέπεια να απομαζικοποιείται και κυρίως -σε αυτό συνίσταται το πρόβλημα για το αστικό πολιτικό σύστημα- να δυσκολεύεται στο να εγκλωβίζει στο πλαίσιο της αστικής πολιτικής, με την ίδια επιτυχία όπως στο παρελθόν, μεγάλα τμήματα λαϊκών μαζών. Τα προβλήματα εκδηλώνονται με μείωση της εκλογικής δύναμης των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων και κυρίως με μεγάλη διαρροή μελών από τις οργανώσεις τους⁵.

Στο εσωτερικό της διαμορφώνονται διάφορες αντιτιθέμενες «γραμμές» και «πλατφόρμες» που ταυτόχρονα λειτουργούν και συμπληρωματικά μεταξύ τους. Απλοποιώντας λίγο τα πράγματα, για λόγους χώρου, μπορούμε να πούμε ότι διαμορφώνονται δύο γενικές τάσεις: Από τη μία οι ομάδες εκείνων κυρίως των στελεχών που είναι επιφορτισμένα με τη συνδικαλι-

---

5. Βλ. Β. Γεωργιάδου: «Labour Party, SPD και ΠΑΣΟΚ. Συστήματα κομματικής διεύθυνσης και οργανωτική ανασυγκρότηση», στο Κατσούλης (επιμ.), «Νέα σοσιαλδημοκρατία. Περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές», Αθήνα 2002, σελ. 347, όπου αναφέρεται ότι «... από το 1979 μέχρι το 1980 το Labour Party [σ.σ. Εργατικό Κόμμα Βρετανίας] έχασε περίπου το ήμισυ των ατομικών μελών του: 666.000 μέλη το 1979, 348.000 το 1980. Το 1982 με 274.000 μέλη το Labour Party αγγίζει το χαμηλότερο λόγο μελών/εκλογέων που... υπολογίστηκε στο 2%. Η πτωτική τάση συνεχίστηκε στη δεκαετία του 1980, με τα πρώτα σημάδια ανάκαμψης να εμφανίζονται στις αρχές της δεκαετίας του 1990». Και σχετικά με τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία αναφέρεται ότι «από το 1977, όταν το SPD ξεπέρασε το ένα εκατομμύριο μέλη, ως το 1994, με το SPD να διαθέτει 854.000, ο αριθμός των οργανωμένων μελών του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Γερμανίας μειώθηκε κατά 152.000 (15%). Η πτωτική τάση φάνηκε να ανακόπτεται στις αρχές της δεκαετίας του 1990, αν και στη συνέχεια το θετικό αυτό κλίμα και πάλι αναστράφηκε», ενώ ταυτόχρονα «το CDU (το Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας) γνώρισε μια σημαντική αύξηση του αριθμού των οργανωμένων μελών του από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Τα 531.000 μέλη το 1974 έφτασαν τα 790.000 το 1990... Εκτοτε, πάντως, οι τάσεις υπήρξαν εμφανώς πτωτικές» (στο ίδιο, σελ. 356).

στική και την πολιτική δουλειά στους εργαζομένους, που -απιχώντας συνάμα τη δυσαρέσκεια τμημάτων, ιδιαίτερα της εργατικής αριστοκρατίας, που θίγονται από τις καπιταλιστικές αναδιαρθρώσεις- καλούν σε «στροφή προς τα αριστερά», με στόχο να διατηρηθεί η σοσιαλδημοκρατική ηγεμονία στο εργατικό και λαϊκό κίνημα με τους παλιούς τρόπους και μορφές (πράγματι, μετά τις εκλογικές αποτυχίες, λ.χ. στη Βρετανία και τη Γερμανία, δόθηκε τα πρώτα χρόνια ένα πιο «αριστερό προφίλ» στη δράση των κομμάτων αυτών, αλλά δεν είχε καμιά επιτυχία, βλ. την πολιτική Νιλ Κίννοκ στο Εργατικό Κόμμα και την αντίστοιχη Οσκαρ Λαφοντέν στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία - ωστόσο ήταν πια αργά για «αριστερά πετάγματα»).

Από την άλλη οι ομάδες που καλούν για ακόμη μια μετάλλαξη της σοσιαλδημοκρατίας, για μια «νέα σοσιαλδημοκρατία» που θα ανταποκρίνεται καλύτερα στην προώθηση των νέων σύγχρονων προτεραιοτήτων της οικονομικής ανάπτυξης του καπιταλισμού (βλ. τις σύγχρονες καπιταλιστικές αναδιαρθρώσεις και μέτρα που προβάλλονται με την ονομασία «νεοφιλελευθερισμός») σε βάρος των αναγκών των εργαζομένων (αλλά, φυσικά, «για το καλό τους»). Η «νέα σοσιαλδημοκρατία», κατά τις απόψεις αυτές, θα πρέπει να αποκτήσει και διαφορετικής μορφής οργανωτική συγκρότηση και επαφή με τους πολίτες, με τελική προοπτική τη δημιουργία ενός «κόμματος-δικτύου», πολύ πιο χαλαρά συγκροτημένου (λ.χ. στη βάση περισσότερο των «θεματικών ομάδων» και όχι των παραδοσιακών οργανώσεων με βάση τον τόπο δουλειάς και κατοικίας και τον κλάδο) και πολύ πιο «ευέλικτου» από το «κόμμα μαζών»⁶. Η δεύτερη ομάδα, βεβαίως, ήταν πολύ πιο συνεπής στη γραμμή της, αφού βασιζόταν στο σύνολο

6. Το παραπάνω νέο μοντέλο κόμματος προτείνεται στη βάση των αλλαγών της σύγχρονης κοινωνίας, ως κύριο χαρακτηριστικό των οποίων ορίζεται η ισχυρή τάση προς εξατομίκευση των κοινωνικών προβλημάτων, καθώς και των στρατηγικών των ατομικών και συλλογικών υποκειμένων που ενώνονται περιστασιακά και χαλαρά μεταξύ τους, δίχως βαθύτερο πολιτικό πλαίσιο αναφορών (όπως ταξική θέση κλπ.). Όλα αυτά, κατά τους αστούς διανοουμένους που προτείνουν τις παραπάνω προσαρμογές, οφείλονται στην αλλαγή του τρόπου και στυλ ζωής, που χαρακτηρίζεται από τη διαρκή εναλλαγή θέσεων και καταστάσεων στη διάρκεια της ζωής των ανθρώπων, από την ποικιλία μορφών αντίληψης της κοινωνικής ζωής και των ατομικών ενδιαφερόντων. Στην πραγματικότητα, πρόκειται αφενός για αστικές ιδεολογικές ερμηνείες της καπιταλιστικής κοινωνικής ζωής με βάση το φιλελεύθερο πρότυπο (στο οποίο δεν υπάρχει χώρος για

της σοσιαλδημοκρατικής στρατηγικής μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και «έλεγε περισσότερο τα πράγματα με τ' όνομά τους». Πράγματι, από τη δεκαετία του 1950 και ύστερα, η σοσιαλδημοκρατία έθετε ως πρώτη προτεραιότητα την οικονομική ανάπτυξη σε σχέση με τις ανάγκες των εργαζομένων. Εκείνο που είχε αλλάξει τώρα ήταν απλώς ότι οι εργατικές ανάγκες έπρεπε να συμπεστούν περαιτέρω, ώστε να διασφαλιστεί η ανάπτυξη, που, πλέον, μπορούσε να προχωρήσει κυρίως μέσω των ιδιωτικών επενδύσεων. Επενδύσεις που έπρεπε πια να επιχορηγούνται άμεσα και όχι έμ-

τάξεις, συλλογικές και συνδικαλιστικές συμπεριφορές κλπ.) και αφετέρου συνιστούν προσπάθεια επιβολής τέτοιων τρόπων οργάνωσης των εργαζομένων, που να αποδέχονται από θέση την αστική ιδεολογία και να μην αμφισβητούν τα ιερά και τα όσια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Πρόκειται για προβολή της αναρχίας της καπιταλιστικής παραγωγής στον τρόπο ζωής των εργαζομένων και για μια χυδαία προσπάθεια επιβολής της στον τρόπο που οι τελευταίοι κατανοούν την πολιτική και την οργάνωση. Είναι σαφές ότι ένα τέτοιο «κόμμα-δίκτυο» δεν είναι δυνατό να συνιστά δύναμη αμφισβήτησης της υφιστάμενης καπιταλιστικής πραγματικότητας, ούτε και να διαθέτει οποιαδήποτε βαθιά ιδεολογική συμφωνία και ενότητα, έξω από την αστική ιδεολογία. Εδώ βρίσκεται η πηγή και το νόημα των αντιλήψεων περί «συμμετοχικού κόμματος» και «συμμετοχικής δημοκρατίας». Οι παραδοσιακές οργανωτικές λειτουργίες του εκφυλισμένου εργατικού κόμματος (ό,τι έχει απομείνει από αυτές) αναρρούνται. Έχουμε πλέον ένα οργανωτικό σχήμα που περιλαμβάνει: α) ηγεσία (που εκλέγεται από τους «συμμέτοχους», μέσω προεκλογικής εκστρατείας στα ΜΜΕ και όχι από συνέδρια), β) ένα γραφειοκρατικό επαγγελματικό στρώμα στελεχών που στρατολογείται-προσλαμβάνεται (δίχως απαραίτητα πρότερη θητεία στο κόμμα ή εκλογή του από τη βάση, αντίθετα διορίζεται από την ηγεσία) από την αγορά, με βάση τις επαγγελματικές του ικανότητες ως μάνατζερ, γ) τους «συμμέτοχους πολίτες», δηλαδή τους εργαζομένους εκείνους που επικυρώνουν μαζικά στις εκλογές όλη αυτή τη διαδικασία. Είναι φανερό ότι η ηγεσία του «ανοιχτού κόμματος» δεν ελέγχεται από την οργανωμένη κομματική βάση, στην πραγματικότητα, και αλλάζει με μόνο κριτήριο τη συμβολή της στην επιτυχία του κόμματος στις εκλογές. Αυτόν τον τύπο κόμματος θέλει να επιβάλει και στην Ελλάδα ένα σημαντικό τμήμα της ηγεσίας του ΠΑΣΟΚ και σε αυτό αποσκοπούν και πρακτικές όπως της «ανοιχτής ψηφοφορίας» όσων πολιτών επιθυμούν (δίχως να είναι καν μέλη του ΠΑΣΟΚ) για την εκλογή του Προέδρου του κόμματος, που έχει πια θεσμοποιηθεί. Γενικά, πρόκειται για ένα σχήμα που, επικαλούμενο την ποικιλία και την πολυμορφία στην κοινωνία, παράγει τη μέγιστη δυνατή αμορφία και τον κατακερματισμό της πολιτικής συνείδησης και δράσης για τους εργαζομένους.

μεσα μέσω των κρατικών (αυτό που συνήθως οι αστοί οικονομολόγοι ονομάζουν «επιχορήγηση της προσφοράς» αντί της «ζήτησης» ή «άμεση δημόσια επιχορήγηση των επιχειρήσεων» αντί για «έμμεση»). Ως εκ τούτου, η «κοινωνία» έπρεπε να προσαρμοστεί στις νέες ανάγκες της οικονομίας, της ανταγωνιστικότητας κλπ. Εκείνοι που υποστήριζαν τις θέσεις της δεύτερης ομάδας όλο και περισσότερο έκαναν λόγο για «πολίτες» και «κοινωνία των πολιτών» στη θέση των ταξικών αναφορών, χρησιμοποιούσαν πολύ περισσότερο όρους και επιχειρήματα που προέρχονταν από τις νέες αστικές οικονομικές θεωρήσεις, απομακρύνονταν από το δημαγωγικό σοσιαλδημοκρατικό «εργατισμό», που εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούν κατά κόρον οι οπαδοί της πρώτης τάσης. Επαναλαμβάνεται ότι οι διαφωνίες αυτές, παρότι υπαρκτές, ήταν, εν πολλοίς λειτουργικές όσον αφορά την ευρύτερη εικόνα και δεν αφορούσαν την κατεύθυνση της σοσιαλδημοκρατίας συνολικά, ως πολιτικού ρεύματος. Η αστική κατεύθυνση και ο αστικός χαρακτήρας είχαν καθοριστεί προ πολλού και η σοσιαλδημοκρατία είχε κατασταλάξει ως αστική πολιτική δύναμη.

Επρόκειτο για πραγματική κρίση της σοσιαλδημοκρατίας, που θα οδηγούσε στα τέλη της δεκαετίας του 1980, στη σοβαρή αποδυνάμωσή της. Ωστόσο, λόγω κάποιων άλλων γεγονότων, προσωρινά, για κάποιο διάστημα, οι επιπτώσεις της κρίσης αναβλήθηκαν και τα προβλήματα της σοσιαλδημοκρατίας πήραν κάποια αναστολή.

Η αιτία αυτής της προσωρινής αναστολής ήταν τα εξαιρετικά διεθνή γεγονότα που ξεκίνησαν από την εξαγγελία της πολιτικής της «περεστρόικα» στην ΕΣΣΔ, το 1985, και τα οποία οδήγησαν στην αντεπανάσταση και τις ανατροπές του 1989-1991 στις σοσιαλιστικές χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, καταλήγοντας σε μια τεράστια αλλαγή του συσχετισμού δύναμης και της γενικής κατάστασης στον κόσμο.

Η ήττα για το παγκόσμιο εργατικό και κομμουνιστικό κίνημα ήταν πολύ μεγάλη, η μεγαλύτερη στην ιστορία του. Ολόκληρη η εργαζόμενη ανθρωπότητα βιώνει μέχρι και σήμερα τις επιπτώσεις της κοινωνικής οπισθοδρόμησης που δρομολογήθηκε τότε. Μερικές από τις συνέπειες της ήττας ήταν η γενική πολιτική και ιδεολογική στροφή «προς τα δεξιά», η διάλυση ή σοσιαλδημοκρατική μετάλλαξη δεκάδων κομμουνιστικών κομμάτων και η απότομη και μεγάλη μείωση της δύναμης όσων διατήρησαν τον επαναστατικό χαρακτήρα τους, η αλλαγή των συνθηκών της πολιτικής και ιδεολογικής πάλης σε όλες τις χώρες του κόσμου. Σε αυτές τις συνθήκες, η διεθνής σοσιαλδημοκρατία, που, ως αστική δύναμη, ανήκε στο

στρατόπεδο των νικητών, μπόρεσε και αυτή επιτέλους να φτάσει στο σημείο να εκφράζει μερικές απ' τις πραγματικές της θέσεις που πριν δεν τολμούσε να διατυπώσει ανοιχτά. Εμφανίζεται έτσι η «νέα σοσιαλδημοκρατία», με τον Τόνι Μπλερ αρχικά («Νέοι Εργατικοί», «τρίτος δρόμος»), που, με νέο πρόγραμμα, ανέρχεται επιτέλους και πάλι στην κυβερνητική εξουσία μετά 18 χρόνια στην αντιπολίτευση. Ακολούθησαν οι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες (με τον Σρέντερ, μετά από 16 χρόνια στην αντιπολίτευση), οι Γάλλοι, οι Ιταλοί πρώην κομμουνιστές κ.ά.

Με δεδομένη την αλλαγή στο συσχετισμό δύναμης, η σοσιαλδημοκρατία εμφανίζεται πλέον ως μια δύναμη που υλοποιεί την πολιτική των αναδιαρθρώσεων προς όφελος του μεγάλου κεφαλαίου, συχνά με μεγαλύτερη συνέπεια και επιτυχία από τα «συντηρητικά» ή «φιλελεύθερα» αστικά κόμματα. Οι διαφορές μεταξύ των δύο μεγάλων αστικών πολιτικών χώρων τείνουν να εξαφανιστούν σε ό,τι αφορά τα ουσιαστικά πολιτικά ζητήματα.

Το γεγονός αυτό δεν αποτελούσε μείζον πρόβλημα στο μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1990, όταν οι αλλαγές στο συσχετισμό δύναμης ακόμη συνεχίζονταν. Βεβαίως, η ταύτιση αυτή εντοπίστηκε αμέσως και, ενόψει των μελλοντικών συνεπειών της, άρχισαν οι αστικές «θεωρητικές» αναζητήσεις και συζητήσεις για το «νέο» περιεχόμενο της αντιπαράθεσης «αριστερά-δεξιά», «ιδιωτικό-δημόσιο», «συλλογικό-ατομικό», «προοδευτικό-συντηρητικό»⁷. Δίνεται νέο περιεχόμενο στην έννοια «σοσιαλισμός», αποκαθαρμένο από τις όποιες επαναστατικές επιδράσεις⁸.

7. Πάνω σε αυτά τα ζητήματα έχει γραφτεί πλήθος βιβλίων και άρθρων με παρεμφερές περιεχόμενο σε ό,τι αφορά την ταξική ιδεολογική θέση και αδιόρατες διαφορές στη στόχευση, ιδιαίτερα στις ευρωπαϊκές καπιταλιστικές χώρες, πολλά από τα οποία έχουν εκδοθεί και στα ελληνικά. Ενδεικτικά, μεταξύ πολλών άλλων, βλ. A. Gorz: «Καπιταλισμός, σοσιαλισμός, οικολογία», Αθήνα 1993, Ν. Μπόμπιο: «Δεξιά και αριστερά», Αθήνα 1995, A. Touraine: «Προς σοσιαλιστές ανοικτή επιστολή», Αθήνα 1996, A. Γκίντενς: «Πέραν της αριστεράς και της δεξιάς. Το μέλλον της ριζοσπαστικής πολιτικής», Αθήνα 1999.

8. Βλ. για παράδειγμα το βιβλίο της Μ. Καντό-Σπεμπέρ: «Σοσιαλισμός και φιλελευθερισμός. Οι κανόνες της ελευθερίας», Αθήνα 2004, όπου επιχειρείται να αναδειχθούν οι φιλελεύθερες ρίζες του «γαλλικού σοσιαλισμού» (εννοείται, της κατεύθυνσης εκείνης των «σοσιαλιστικών» ιδεών, που οδηγούν στην ιδεολογία του σύγχρονου γαλλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, δηλαδή αυτό που οι Μαρξ και Ενγκελς ονόμαζαν «αστικό σοσια-

Οροι όπως «εργατική τάξη» και γενικά «κοινωνική τάξη», «ταξικές συγκρούσεις», «πάλη των τάξεων» κλπ. εξοβελίζονται από το λεξιλόγιο της σοσιαλδημοκρατίας και των διανοουμένων της και γενικεύονται εκφράσεις όπως «κοινωνία των πολιτών», «κοινωνική συνοχή», «κοινωνικός διάλογος» (που τείνει να υποκαταστήσει τις «συλλογικές διαπραγματεύσεις»), «κοινωνικοί εταίροι» κ.ά. Ακόμη και ο όρος «καπιταλισμός» αποκτά θετική απόχρωση, θεωρείται κάτι καλό, ταυτόσημο με την «ανάπτυξη» γενικώς, στον αιώνα τον άπαντα. Χρησιμοποιώντας τις αντιδραστικές «μεταμοντέρνες» θεωρήσεις περί «αποδόμησης» των κοινωνικών υποκειμένων, ο λόγος και η πρακτική της σοσιαλδημοκρατίας δε διαφέρουν πια σε τίποτε, όσον αφορά στην ουσία τους, από τις συνηθισμένες συντηρητικές αστικές αντιλήψεις και πρακτικές.

Ετσι, αναπόφευκτα, η «κρίση της σοσιαλδημοκρατίας» επέστρεψε δριμύτερη. Η απόλυτη ταύτιση με τις επιταγές της σύγχρονης καπιταλιστικής ανάπτυξης οδηγεί στο να στενέψουν τα περιθώρια ελιγμών της σοσιαλδημοκρατίας, πρώτα-πρώτα γιατί η ίδια η καπιταλιστική πραγματικότητα έχει γίνει ιδιαίτερα «ανελαστική». Οι ανάγκες της διατήρησής της απαιτούν την ολοένα εντονότερη χειροτέρευση της κοινωνικής κατάστασης των εργαζομένων και η διαδικασία μοιάζει ανεπίστρεπτη. Ολο και λιγότερο πείθει πλέον η σοσιαλδημοκρατία στο ρόλο της ως του «προστάτη των εργαζομένων» (και η ίδια η αναγωγή της σε «προστάτη» και «αποκούμπι», εξάλλου, υποδηλώνει κηδεμόνευση, πατερναλιστική «φιλολαϊκή» στάση, «εργατοπατερισμό»). Τείνει να χάνει μέρος της επιρροής της

λισμό» στο «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος»), η απαλλαγή της ιδέας του σοσιαλισμού από τον κρατισμό, τον εξισωτισμό, τον επαναστατισμό κλπ. Στο πλαίσιο αυτό, και όχι μόνο στο συγκεκριμένο βιβλίο, προβάλλονται και αναδεικνύονται ποικίλα ρεύματα ιδεών του 19ου κυρίως αιώνα, από αναρχικές και προεπιστημονικές (προμαρξιστικές) σοσιαλιστικές αντιλήψεις, μέχρι και καθαρά αστικές φιλελεύθερες ή «δημοκρατικές» θεωρήσεις, που όντως έπαιξαν ρόλο στην κίνηση των ιδεών τότε και συχνά συμβίωναν στην κοινωνικοπολιτική ζωή και πάλη του νεαρού εργατικού κινήματος με τον επιστημονικό σοσιαλισμό, για να δοθεί στην έννοια «σοσιαλισμός» ένα περιεχόμενο απαλλαγμένο από το μαρξισμό, την ιδέα της ιστορικής αποστολής της εργατικής τάξης και την αναγκαιότητα της κοινωνικής επανάστασης. Αξιοποιείται δηλαδή το ιστορικό στάδιο της διαμόρφωσης του εργατικού κινήματος και της συμβίωσης μέσα του αντιτιθέμενων ιδεών και ιδεολογιών (βλ. και ό,τι αναφέρεται στο Α' μέρος για το σοσιαλδημοκρατικό στάδιο ανάπτυξης του πολιτικού κινήματος της εργατικής τάξης).

στα συνδικάτα, στο εργατικό κίνημα, στην εκλογική της δύναμη. Η μερική υποχώρηση του σκέλους της χειραγώγησης στην καπιταλιστική κοινωνία έχει ως αποτέλεσμα τη συχνότερη εμφάνιση κοινωνικών συγκρούσεων. Η όξυνση της ταξικής πάλης με τη σειρά της, με όσο πρωτόγονες ή ατελείς μορφές και αν εμφανίζεται σε μια σειρά χώρες, αναπόφευκτα έχει την τάση να διευκολύνει και να επιταχύνει την εκ νέου συγκρότηση αυτοτελών πολιτικών φορέων της εργατικής τάξης και στο πλαίσιο αυτό γεννιέται από ανάγκη και το επαναστατικό κίνημα. Το μεταπολεμικό πολιτικό κομματικό οικοδόμημα της καπιταλιστικής κοινωνίας, στο οποίο καθοριστικό ρόλο έπαιξε και παίζει η σοσιαλδημοκρατία, εμφανίζει σοβαρές ρωγμές που δημιουργούν δυσκολίες στο αστικό πολιτικό σύστημα. Ποια αντίμετρα λαμβάνει το αστικό πολιτικό σύστημα σε αυτές τις εξελίξεις;

Πρώτα απ' όλα, θωρακίζεται διοικητικά, κατασταλτικά. Εδώ και πάνω από δέκα χρόνια παρατηρείται μεγάλη ανάπτυξη των κατασταλτικών μηχανισμών, του μηχανισμού δίωξης (νόμοι, δικαστήρια κλπ.) σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, της στρατιωτικοποίησης των κοινωνιών.

Κατά δεύτερο λόγο, επιχειρείται, σε αρκετές περιπτώσεις, η αντικατάσταση του δικομματικού ή πολυκομματικού συστήματος με το διπολικό σύστημα, όπου δύο μεγάλες παρατάξεις, η «κεντροδεξιά» και η «κεντροαριστερά» εναλλάσσονται στην κυβερνητική εξουσία. Η δημιουργία δύο πόλων, στη θέση δύο μεγάλων συμπαγών κομμάτων αστικής κυβερνητικής εναλλαγής, έχει ως στόχο να γίνει πιο αποτελεσματική η αστική κυβερνητική εναλλαγή, εξασφαλίζοντας σταθερές αστικές κυβερνήσεις, αλλά και εμποδίζοντας την όποια αύξηση της επιρροής πολιτικών φορέων, κινήσεων και κομμάτων της εργατικής τάξης που βρίσκονται εκτός του ελέγχου του συστήματος.

Σήμερα, μπροστά στην υπαρκτή, αλλά και στην προσδοκώμενη αύξηση της λαϊκής δυσαρέσκειας λόγω των υλοποιούμενων πολιτικών, αυτή η κατεύθυνση προκύπτει ως λύση ανάγκης για το αστικό πολιτικό σύστημα. Στην κατεύθυνση αυτή συγκλίνουν μέτρα και πρακτικές, όπως οι αλλαγές των εκλογικών νόμων και συστημάτων, η συντονισμένη προπαγανδιστική δράση των ΜΜΕ, οι κινήσεις του συνόλου των μηχανισμών της αστικής τάξης, κρατικών και ιδιωτικών. Οι πρακτικές αυτές απαιτούν ενδεχομένως ακόμη την κατασκευή καινούργιων πολιτικών κομμάτων, «κινήματων», «ενώσεων πολιτών», «μη κυβερνητικών οργανώσεων», οι οποίες έχουν ως στόχο τη συνέχιση με νέους τρόπους του ταξικού ετεροκαθο-

ρισμού της εργατικής τάξης και των εργαζόμενων μαζών⁹.

Η σοσιαλδημοκρατία δεν είναι πια σε θέση να εξασφαλίσει την κοινωνική υποταγή της εργατικής τάξης με τους παλιούς τρόπους. Μπορεί όμως να συντελέσει και συντελεί στην αναδιάρθρωση του πολιτικού συστήματος, έτσι ώστε να δημιουργηθούν οι όροι ενός «ελεγχόμενου χάους» συλλογικής πολιτικής, συνδικαλιστικής, κοινωνικής εκπροσώπησης των εργαζομένων, όπου θα εξασφαλίζεται, με πολύ πιο σύνθετο τρόπο, η αστική διαμεσολάβηση της σχέσης των εργαζομένων με το κράτος και άρα η αστική ηγεσία και καθοδήγηση των εργαζομένων, μέσα από τους ίδιους τους θεσμούς και οργανώσεις που θα συμμετέχουν οι τελευταίοι¹⁰. Σε αυτό το συνολικό πλαίσιο, αλλά και στο πιο στενό, που αφορά διεργασίες εντός του κομματικού συστήματος, επιχειρείται να αξιοποιηθούν και ομορτυνιστικοί πολιτικοί φορείς που υπάρχουν από παλιά και που η μείωση της

9. Δεν πρόκειται φυσικά μόνο για κάποιου είδους ενιαία και σχεδιασμένη πολιτική του αστικού πολιτικού συστήματος συνολικά. Αυτή είναι η μία πλευρά. Η άλλη συνίσταται στην αυτοτελή αντίδραση των διάφορων ομάδων του πολιτικού προσωπικού (και όχι μόνο) της αστικής τάξης απέναντι στις νέες ανάγκες. Όταν υπάρχουν καινούργια δεδομένα στην πολιτική ζωή, όταν διαπιστώνεται κάποια αδυναμία διατήρησης του ελέγχου των εργαζομένων με τους παλιούς τρόπους, αρχίζει η αναζήτηση νέων τρόπων άσκησης αστικής πολιτικής. Όταν χρειάζεται, ανήκει στα καθήκοντα των στελεχών του λεγόμενου αστικού «πολιτικού κόσμου» να επινοούν νέους τρόπους και μορφές πολιτικής που να προστατεύουν τα συνολικά αστικά συμφέροντα, να ανιχνεύουν νέες δυνατότητες ελέγχου και χειραγώγησης των εργαζομένων, να προχωρούν ανά ομάδες στην «αναγνώριση» (με βάση τη στρατιωτική έννοια του όρου, όπως λέμε «αναγνώριση με εμπλοκή») βιωσιμότητας και λειτουργικότητας αυτών των νέων μορφών. Αυτή η διαδικασία κατανοείται και ως συνειδητή κατανόηση των νέων αναγκών αναπαραγωγής της αστικής κυριαρχίας, αλλά και ως δράση ομάδων αστών πολιτικών, με σκοπό την ενίσχυση των ιδιαίτερων θέσεών τους στο υφιστάμενο πολιτικό σύστημα, της προσωπικής τους ανάδειξης κλπ. Έτσι η εμφάνιση αντιφάσεων και αντιθέσεων στο αστικό πολιτικό σύστημα οδηγεί συχνά σε ανακατατάξεις, νέα πολιτικά μορφώματα κλπ., ώστε να καλυφθούν όσο το δυνατό πιο γρήγορα τα εμφανιζόμενα «κενά» πολιτικής ηγεσίας και εκπροσώπησης. Η ταχύτητα, μάλιστα, της ανταπόκρισης σε νέα δεδομένα συνιστά κάθε φορά και το δείκτη πολιτικής ευελιξίας και προσαρμογής του συνολικού πολιτικού συστήματος.

10. Γι' αυτό αναβαθμίζεται τόσο πολύ ο ρόλος των ΜΚΟ και άλλων παρόμοιου χαρακτήρα ενώσεων και οργανώσεων, των δήθεν «ανεξάρτητων υπηρεσιών ελέγχου», φο-

επιρροής της σοσιαλδημοκρατίας επαναφέρει στο προσκήνιο. Ενδεικτικό εδώ είναι το πολιτικό σκηνικό στη Γαλλία ή στην Ιταλία, όπου ο διπολισμός είναι ήδη γεγονός και όπου οι πολιτικές ομάδες και φορείς που αυτοχαρακτηρίζονται ως κομμουνιστικές, είναι ενσωματωμένες σε πολιτικούς σχηματισμούς ομορτοουνιστικού προσανατολισμού που συμμετέχουν σε μια πολυσυλλεκτική «μεγάλη κεντροαριστερά», η πολιτική συνισταμένη της οποίας είναι κατ' ουσίαν ταξικά ταυτόσημη με αυτή της «δεξιάς» του Μπερλουσκόνι ή του Σαρκοζί.

Η «κρίση της σοσιαλδημοκρατίας», σε τελευταία ανάλυση, είναι κρίση του μεταπολεμικού αστικού πολιτικού συστήματος, κρίση του συγκεκριμένου τρόπου πολιτικής και ιδεολογικής χειραγώγησης της εργατικής τάξης και του λαού. Είναι υπαρκτή, πραγματική, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι η σοσιαλδημοκρατία σταματά να είναι μία ηγετική αστική πολιτική δύναμη. Ισα-ίσα το ζητούμενο για την αστική τάξη είναι να γίνουν οι απαραίτητες προσαρμογές, ώστε να συνεχίσει να παίζει το ρόλο της με νέους τρόπους και μορφές. Αυτό ακριβώς το στόχο έχει η «νέα σοσιαλδημοκρατία», να γίνει μια νέου τύπου δύναμη που από τη μια θα συνεχίσει να αποτελεί το ένα από τα δύο σημαντικότερα στοιχεία του αστικού κομματικού συστήματος, ενώ από την άλλη θα μπορεί να ελέγχει και να καθοδηγεί την πλειοψηφία των εργαζομένων μέσα από νέες μορφές εκπροσώπησης και ένταξης των τελευταίων, οι οποίες μορφές, όμως, δε θα έχουν πια ταξικές αναφορές. Ταυτόχρονα, η «κρίση της σοσιαλδημοκρατίας» διαμορφώνει και το έδαφος ώστε δυνάμεις του σύγχρονου δεξιού ομορτοουνισμού να διεκδικούν για τον εαυτό τους την παλιότερη σοσιαλδημοκρατική «εναλλακτική» στρατηγική και να επιχειρούν να καρπωθούν εκλογικά και οργανωτικά οφέλη από τη σοσιαλδημοκρατία (βλ. ενδεικτικά δυνάμεις όπως το Αριστερό Κόμμα στη Γερμανία, το Σοσιαλιστικό Κόμμα Ολλανδίας, τον ΣΥΡΙΖΑ στην Ελλάδα, τις διάφορες προσπάθειες «αριστερής» ανανέωσης της σοσιαλδημοκρατίας σε μια σειρά χώρες).

Κεντρική θέση στα προγράμματα των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων

ρέων που εκφράζουν πολιτιστικές ιδιαιτερότητες, σεξουαλικές προτιμήσεις, χόμπι και οτιδήποτε άλλο, εκτός βέβαια από ταξικά συμφέροντα. Βεβαίως, οι ΜΚΟ παίζουν και ένα διαρκώς αυξανόμενο ρόλο και στην ίδια την καπιταλιστική οικονομία, στην υλοποίηση των σύγχρονων καπιταλιστικών αναδιαρθρώσεων, συντελώντας, διά της «πλαγιάς οδού», στην αποκρατικοποίηση-ιδιωτικοποίηση των κοινωνικών υπηρεσιών, στην «αποκέντρωση» προς όφελος του κεφαλαίου.

των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών, σήμερα, καταλαμβάνει η απαίτηση για ευελιξία στην αγορά εμπορευμάτων, κεφαλαίου και εργασίας, η αρχή της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, η υποκατάσταση των κοινωνικών δικαιωμάτων από τις «ευκαιρίες», της ασφάλειας και της μονιμότητας στην εργασία από τη «διακινδύνευση», της ίδιας της εργασίας από την «απασχολησιμότητα». Η θέση αυτή αντανακλά το γεγονός της έντονης όξυνσης του διεθνούς ανταγωνισμού μεταξύ των καπιταλιστών και των καπιταλιστικών χωρών στο σύγχρονο κόσμο, πολύ περισσότερο που σ' αυτόν τον ανταγωνισμό μετέχουν πλέον, όχι μόνον οι από παλιά αναπτυγμένες πρώην αποικιοκρατικές καπιταλιστικές χώρες, αλλά πλέον και νέες χώρες-ανταγωνιστές, όπως η Ινδία, η Κίνα, η Ρωσία, καθώς και άλλες (πρώην «αναπτυσσόμενες» ή και σήμερα ακόμη αναπτυσσόμενες σε μεγάλο μέρος τους) χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Ασίας, των οποίων η κεφαλαιοκρατία έχει αναπτυχθεί σημαντικά και έχει αναβαθμίσει τη θέση της στο παγκόσμιο ιμπεριαλιστικό σύστημα, διεκδικώντας μεγαλύτερο διεθνές μερίδιο αγορών και κερδών. Η στρατηγική της σοσιαλδημοκρατίας εδώ ταυτίζεται με τις επιταγές των σύγχρονων καπιταλιστικών αναδιαρθρώσεων, που στοχεύουν στη μείωση της τιμής της εργατικής δύναμης. Η σοσιαλδημοκρατία συνιστά βασική αστική πολιτική δύναμη εδώ και πολλές δεκαετίες. Η σημερινή της μεταμόρφωση σε «νέα σοσιαλδημοκρατία» φαίνεται να είναι και η τελευταία, με την έννοια ότι δεν έχει προς τα πού πλέον να εξελιχτεί, τείνοντας να παραιτηθεί ακόμα και από τον αστικορεφορμιστικό¹¹ χαρακτήρα της και να ταυτιστεί πλήρως με τα μη ρεφορμιστικά αστικά κόμματα και σχηματισμούς.

11. Η έννοια «ρεφορμισμός», που κατά λέξη σημαίνει «μεταρρυθμισμός» ή «πολιτική μεταρρυθμίσεων», από μόνη της δε σημαίνει και πολλά, αφού οι μεταρρυθμίσεις μπορεί να είναι προοδευτικές ή αντιδραστικές (βλ. τις σύγχρονες αντιδραστικές μεταρρυθμίσεις στις εργασιακές σχέσεις, την παιδεία, την υγεία), προς όφελος του λαού ή προς όφελος των καπιταλιστών. Ωστόσο, ιστορικά (βαθιά ιστορικά, από τον καιρό του Λούθηρου ακόμα), η έννοια της μεταρρύθμισης, άρα και του ρεφορμισμού χρησιμοποιείται από την αστική ιδεολογία για να δηλώσει προοδευτικές αλλαγές προς όφελος του λαού. Προσδίδεται στην έννοια μια θετική, προοδευτική (σύμφωνα με την αστική αντίληψη περί προόδου) απόχρωση γι' αυτό ακόμη και τα βήματα προς τα πίσω, τα όποια αντιδραστικά μέτρα και αλλαγές πλασάρονται ως «μεταρρυθμίσεις», προκειμένου να γίνουν πιο εύκολα δεκτά. Με την παραπάνω διατύπωση στο κείμενο εννοείται ότι αναιρείται από τη σύγχρονη σοσιαλδημοκρατία ακόμη και αυτό το ιδιαίτερο ιδεολογικό πε-

Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Στο ίδιο μήκος κύματος με τη διεθνή κινείται και η ελληνική σοσιαλδημοκρατία, το ΠΑΣΟΚ, ο σημερινός πρόεδρος, μάλιστα, του οποίου τυγχάνει, προς το παρόν, και πρόεδρος της Σοσιαλιστικής Διεθνούς. Στο τέλος της δεκαετίας του 1980 το ΠΑΣΟΚ είχε ολοκληρώσει την εξέλιξή του ως αστικού κόμματος της ελληνικής κοινωνίας. Στο πρώτο μέρος του παρόντος άρθρου έγινε μια σύντομη αναφορά στην ιδρυτική διακήρυξη του ΠΑΣΟΚ (Διακήρυξη της 3ης Σεπτέμβρη 1974) και στο αντιιμπεριαλιστικό, δημοκρατικό και κάποιες φορές μισοσοσιαλιστικό ή «σοσιαλιστικοφανές» περιεχόμενο πολλών εκ των σημείων της. Τον Οκτώβριο του 1990, δεκαέξι χρόνια μετά, ο ιδρυτής και αδιαφιλονίκητος ισόβιος ηγέτης του ΠΑΣΟΚ, Α. Παπανδρέου, έκανε μια ομιλία με θέμα «Τι σημαίνει σοσιαλισμός σήμερα», που είναι σε μεγάλο βαθμό ενδεικτική για τις αλλαγές που είχαν στο μεταξύ επέλθει στην ιδεολογία και τη στρατηγική της ελληνικής σοσιαλδημοκρατίας μετά από 7 χρόνια κυβερνητικής εξουσίας (1981-1988)¹². Η ομιλία έγινε σε μια περίοδο που βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη η διαδικασία ανατροπής των σοσιαλιστικών καθεστώτων στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Ο Α. Παπανδρέου εξηγεί αυτή την εξέλιξη, λέγοντας ότι «*η νίκη πρέπει να αποδοθεί στη διαρκή επανάσταση (σ.σ. από τα συμφραζόμενα προκύπτει ότι προφανώς εννοεί: διαρκή επανάσταση «των παραγωγικών δυνάμεων») που είναι η πεμπτουσία του καπιταλισμού» και ότι «αυτές οι κοινωνίες (σ.σ. οι κοινωνίες του τότε υπαρκτού σοσιαλισμού) στερούνται ενός κυρίαρχου χαρακτηριστικού του καπιταλισμού, τη σύμφυτη ώθηση που έχει να εξαπλώνεται συνεχώς σε μια διαδικασία, την οποία ο Joseph Schumpeter τόσο ικανοποιητικά χαρακτήρισε ως μια διαδικασία δημιουργικής καταστροφής».* Στη συνέχεια, αφού ασκεί κριτική σε κάποιες από τις συνέπειες του καπιταλισμού στη σημερινή κοινωνία (κάνει ακόμα και την εκτίμηση ότι ο καπιταλισμός βρίσκεται σε μια «έρπουσα κρίση»), εκθέτει το δικό του «μοντέλο σοσιαλισμού». Αυτό το σοσιαλιστικό «μοντέλο» θα πρέπει καταρχάς να «συμμε-

---

ριεχόμενο του όρου «μεταρρύθμιση» και «ρεφορμισμός» και η συνολική της πολιτική πρόταση ταυτίζεται με αυτή των παραδοσιακά καπιταλιστικών πολιτικών δυνάμεων. Η σοσιαλδημοκρατία ούτε ονομαστικά πια δεν επαγγέλλεται κάποιες ποιοτικές αλλαγές και «μεταρρυθμίσεις» στην κοινωνία.

12. Η ομιλία αυτή βρίσκεται στην ιστοσελίδα του ΠΑΣΟΚ (pasok.gr).

τέχει στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα και να μπορεί να επιβιώσει. Επομένως, μιλάμε για μια οικονομία όπου η ανταγωνιστικότητα και η παραγωγικότητα βρίσκονται σε υψηλή προτεραιότητα». Το μοντέλο αυτό θα καταπολεμά την ανεργία και θα επιδιώκει «μια κατανομή εισοδήματος που φθάνει σε υψηλά επίπεδα δικαιοσύνης», η οποία όμως «επιτυγχάνεται με οικονομικές και εισοδηματικές πολιτικές, οι οποίες πρέπει να είναι συνεπείς προς τη νομισματική πολιτική, η οποία έχει αντι-πληθωριστικά χαρακτηριστικά». Ακόμη, «οι βασικοί δημόσιοι κοινωφελείς οργανισμοί πρέπει να ανήκουν στο Δημόσιο Τομέα», αλλά ταυτόχρονα «θα μπορούσε να διακηρυχθεί ο κανόνας ότι οι δημόσιες επιχειρήσεις στοχεύουν στη μεγιστοποίηση του κέρδους. Στην περίπτωση κοστολόγησης (τιμολόγησης) των υπηρεσιών, εάν η σχετική εποπτεύουσα δημόσια αρχή θα επιθυμούσε παράκαμψη από τις τιμές που επιλέχθηκαν από την επιχείρηση, θα έπρεπε να την επιχορηγήσει για τη ζημιά που θα υποστεί [...] Οι δημόσιες επιχειρήσεις πρέπει να έχουν την ίδια δυνατότητα πρόσβασης στην αγορά χρήματος με τους ίδιους όρους, που έχει ο οποιοσδήποτε άλλος». Προσπαθώντας να βρει κάποια ειδοποιό διαφορά μεταξύ του σοσιαλιστικού μοντέλου του σε σχέση με το υφιστάμενο «κράτος πρόνοιας» που υπάρχει ήδη στον καπιταλισμό, ο Α. Παπανδρέου κάνει λόγο για «σχεδιασμό», ξεκαθαρίζοντας όμως ότι «ο τύπος της οργάνωσης που εννοούμε είναι απόλυτα συνεπής με τη μικτή οικονομία και ένα δυναμικό ιδιωτικό τομέα. Η αποκέντρωση που εννοούμε είναι στη βάση της περιφερειακού χαρακτήρα. Έχει να κάνει όχι μόνο με τη λειτουργία της οικονομίας, αλλά επίσης με τη φύση και το βάθος των δημοκρατικών θεσμών». Εδώ ταυτίζεται ο σοσιαλιστικός οικονομικός τομέας με τον κρατικο-καπιταλιστικό και ο σοσιαλισμός με τη συνύπαρξη κρατικού καπιταλιστικού τομέα και ιδιωτικού τομέα. Οι «δημόσιοι κοινωφελείς οργανισμοί» που «στοχεύουν στη μεγιστοποίηση του κέρδους» συνιστούν, κατά τον Α. Παπανδρέου, προφανώς, τη σοσιαλιστική οικονομία του μοντέλου του. Παρακάτω, ο τότε ηγέτης του ΠΑΣΟΚ ορίζει φυσικά ότι αυτή η «σοσιαλιστική» κοινωνία θα είναι «πλουραλιστική» και «πολυκομματική» και σε αυτήν «τα σοσιαλιστικά κόμματα θα πρέπει να συναγωνισθούν για την εξουσία με τα κεντρώα, φιλελεύθερα, συντηρητικά και κομμουνιστικά κόμματα στο πλαίσιο της πλουραλιστικής κοινωνίας». Τόσο σοσιαλιστική θα είναι δηλαδή η κοινωνία αυτή, που θα διαθέτει όλες τις πολιτικές δυνάμεις που έχει και σήμερα (και αυτό αναπόφευκτα σημαίνει ότι θα διαθέτει και όλες τις τάξεις που έχει σήμερα, μαζί και τη μονοπωλιακή αστική τάξη), ενώ για την

ταξική ουσία και συνέχεια του κεντρικού στοιχείου της πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας, δηλαδή του κράτους, δε γίνεται καθόλου λόγος. Σε αυτό το σημείο, ο ιδρυτής του ΠΑΣΟΚ ρωτάει: «Αλλά ποιον εκπροσωπεί ένα σοσιαλιστικό κόμμα; Την εργατική τάξη;». Και απαντάει ο ίδιος: «Η επαναστατική εξέλιξη της τεχνολογίας, που σάρωσε τον πλανήτη μας, επέφερε ουσιαστικές αλλαγές όχι μόνο στη φύση της εργατικής τάξης, αλλά επίσης και στη διαστρωμάτωση των σύγχρονων κοινωνιών. Τα σοσιαλιστικά κόμματα σήμερα εκπροσωπούν τα συμφέροντα μιας πλατειάς συμμαχίας δημοκρατικών, προοδευτικών, κοινωνικών δυνάμεων αλλά και κινημάτων για ανθρώπινα δικαιώματα, ισότητας δύο φύλων, προστασίας του περιβάλλοντος, κοινωνικής δικαιοσύνης, αποπλισμού, καταστροφής των πυρηνικών, βιολογικών και χημικών όπλων και την προαγωγή της ειρήνης». Όπως μπορεί να δει ο καθένας, πουθενά δε διακρίνεται το οποιοδήποτε ταξικό κριτήριο στα παραπάνω. Προφανώς, τα «σοσιαλιστικά κόμματα» το μόνο που δεν εκπροσωπούν είναι τα ταξικά συμφέροντα. Όταν, όμως, δε δηλώνονται από μια πολιτική δύναμη τα ταξικά συμφέροντα που εκπροσωπεί, αυτό σημαίνει ότι πρόκειται για τα συμφέροντα, της κυρίαρχης τάξης. Καταλήγοντας στην εν λόγω ομιλία, ο Α. Παπανδρέου λέει: «Δεν είναι εύκολο να πούμε εάν ένα τέτοιο μοντέλο θα είναι ικανό να επιβιώσει στην τρικυμία που εξαπέλυσε ο παγκόσμιος καπιταλισμός. Εάν όχι, τότε το περισσότερο που μπορεί κάποιος να περιμένει, είναι ένα Κράτος Κοινωνικής Πρόνοιας. Αλλά, ένα τέτοιο μοντέλο, αν και θα εξυπηρετεί τον στόχο της δικαιοσύνης, μπορούμε να πούμε ότι είναι λίγο για να είναι σοσιαλιστικό».

Ετσι, όπως φαίνεται σε αυτή την ομιλία, ο σοσιαλισμός νοείται στο επίπεδο του (καπιταλιστικού) εποικοδομήματος, ως μια πολιτική που επιδιώκει να απαλύνει τις επιπτώσεις της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Η οικονομική ανάπτυξη μπορεί να είναι μόνο καπιταλιστική (αφού μόνο αυτή διαθέτει τη «σύμφυτη ώθηση να εξαπλώνεται διαρκώς» και η «διαρκής επανάσταση των παραγωγικών δυνάμεων = η πεμπτουσία του καπιταλισμού»), της οποίας ο κύριος φορέας της είναι ο ιδιωτικός καπιταλισμός και συμπληρώνεται και από μια δόση κρατικού καπιταλισμού, που θα χαρακτηρίζεται, επίσης, από υψηλή κερδοφορία. Τα περί «σχεδιασμού» που αναφέρει ο Α. Παπανδρέου τα αναιρεί ο ίδιος στην επόμενη παράγραφο. Προκύπτει ότι δεν μπορεί να υπάρξει σοσιαλιστική οικονομική βάση που να διαφέρει από την καπιταλιστική. Ο σοσιαλισμός, επομένως, τοποθετείται μέσα στον καπιταλισμό και προϋποθέτει την οικονομική ανάπτυξη

ξη, τη δυναμική και άρα την κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ενώ θα περιλαμβάνει και την πολιτική οργάνωση και πολιτικό σύστημα του καπιταλισμού (πλουραλισμός, πολυκομματική δημοκρατία, κοινοβουλευτισμός). Εδώ φαίνεται ο δρόμος που είχε διανύσει το ΠΑΣΟΚ σε αυτά τα δέκα έξι χρόνια, μέσα από την ομιλία του ίδιου ηγέτη σε όλο αυτό το διάστημα (η χρήση του όρου «μικτή οικονομία» ταυτίζει τον κρατικο-καπιταλιστικό τομέα με το «σοσιαλιστικό τομέα» κατά την περίοδο της σοσιαλιστικής οικοδόμησης, όταν η εργατική τάξη έχει πάρει την εξουσία, αλλά δεν έχει ακόμη καταφέρει να καταργήσει παντού τις καπιταλιστικές σχέσεις). Σε αυτά τα δεκαέξι χρόνια, από «εκφραστής» των συμφερόντων του «λαού», των «εργατών και αγροτών», το ΠΑΣΟΚ περνά από τους «μικρομεσαίους» και τους «μη προνομιούχους», για να καταλήξει, το 1990, να υποστηρίζει ρητορικά ότι εκπροσωπεί κινήματα, προτιμήσεις, ιδεώδη, οτιδήποτε πάντως εκτός από πραγματικές κοινωνικοταξικές κατηγορίες και ομάδες του πληθυσμού. Η εξέλιξη της ρητορικής του οδεύει από το πιο καθορισμένο στο όλο και πιο αόριστο, μέχρι την πλήρη απροσδιοριστία. Αυτό που βγαίνει από την ομιλία αυτή και γι' αυτό άλλωστε γίνεται λόγος για αυτήν εδώ, είναι ότι για το ΠΑΣΟΚ του 1990 (αλλά και αρκετά νωρίτερα), ο σοσιαλισμός δεν ήταν παρά ό,τι και για την ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία από το 1950 και μετά, δηλαδή «οικονομία της αγοράς συν κράτος πρόνοιας», ένας καπιταλισμός με επιδόματα για τους εξαθλιωμένους.

Το 1993, αξιοποιώντας ταυτόχρονα την αντιλαϊκή κυβερνητική θητεία της Νέας Δημοκρατίας στο διάστημα 1990-1993 και την εξασθένηση του ΚΚΕ -λόγω των διεθνών συνεπειών και απήχησης των ανατροπών, αλλά και λόγω της διάσπασής του (αυτά τα δύο δεδομένα άλλωστε συνδέονται πολύ στενά, αλλά έχουν και μια αυτοτέλεια το καθένα ως προς τη σημασία και την επίδραση στους πολιτικούς συσχετισμούς στη χώρα)- το ΠΑΣΟΚ ανέρχεται στην κυβερνητική εξουσία με ποσοστό 47% (ελάχιστα χαμηλότερο από το «θριαμβευτικό» 48% του 1981) και παραμένει σε αυτήν για 11 χρόνια. Στο διάστημα αυτό, υλοποιεί το μεγαλύτερο μέρος των αντιδραστικών καπιταλιστικών αναδιαρθρώσεων της τελευταίας δεκαετίας στην Ελλάδα, κύρια στις δύο θητείες Σημίτη (1996-2004).

Η εκδήλωση της κρίσης της σοσιαλδημοκρατίας στην Ελλάδα αναβλήθηκε για αρκετά μεγάλο διάστημα και η τελευταία πήρε παράταση ζωής στην κυβέρνηση και την κοινωνία, λόγω κυρίως της αναβάθμισης της θέσης του ελληνικού καπιταλισμού στο πλαίσιο του διεθνούς ιμπεριαλιστι-

κού συστήματος. Η ανατροπή των σοσιαλιστικών καθεστώτων, αρκετά εκ των οποίων συνόρευαν με τη χώρα, έδωσε τη δυνατότητα να διαμορφωθεί η «βαλκανική ενδοχώρα» του ελληνικού κεφαλαίου (κύρια του μονοπωλιακού). Ταυτόχρονα, το μεγάλο εργατικό μεταναστευτικό ρεύμα προς τη χώρα μας, λόγω ακριβώς των ανατροπών και των πολέμων, προμήθευσε την ελληνική αστική τάξη με νέο εργατικό δυναμικό, χειροτέρευσε συνολικά και μόνιμα τους όρους πώλησης της εργατικής δύναμης και αδυνάτισε το συνδικαλιστικό εργατικό κίνημα. Υπήρξε μεγάλη άνοδος της κερδοφορίας του κεφαλαίου, αύξηση του βαθμού μονοπωλίας του, έντονη καπιταλιστική ανάπτυξη που συνεχίζεται και σήμερα, ενώ, παρά τη γενική χειροτέρευση της κοινωνικής κατάστασης μεγάλου μέρους της εργατικής τάξης της χώρας (σημαντικό μέρος της οποίας αποτελείται πλέον από οικονομικούς μετανάστες) και των αυτοαπασχολούμενων εργαζομένων, η ανάπτυξη συνέβαλε στη διατήρηση μιας ορισμένης κοινωνικής κινητικότητας προς τα πάνω για συγκεκριμένα τμήματα των μεσαίων στρωμάτων και ίσως και ανώτερων τμημάτων της εργατικής τάξης. Ιδιαίτερα στο διάστημα μέχρι το 2000, αξιοποιώντας τα ευρωπαϊκά προγράμματα, τις μεγάλες κρατικές επενδύσεις και δημόσια έργα, την ανάπτυξη νέων κλάδων και οικονομικών δραστηριοτήτων και ευκαιριών (πληροφορική, επικοινωνία, μέσα μαζικής επικοινωνίας και ενημέρωσης, διαφόρων ειδών υπηρεσίες κλπ.). Πολύ σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της δύναμης του ΠΑΣΟΚ για μεγάλο διάστημα έπαιξαν και οι πελατειακές σχέσεις που καλλιέργησε από το 1981 και μετά με εκτεταμένα τμήματα της εργατικής τάξης και των αυτοαπασχολούμενων. Η μαζική οργανωτική του δομή παρήκμαζε και παρέπαιε, αλλά η κυβερνητική θέση του κόμματος και η εκτεταμένη χρήση από μεριάς του του κρατικού μηχανισμού για ρουσφετολογικές προσλήψεις, επιδοτήσεις, τοποθετήσεις σε προγράμματα κατάρτισης ή και προκηρύξεις και αναλήψεις τέτοιων προγραμμάτων, αναπαρήγαγε -στη βάση της συναλλαγής- τη δομή και τη δύναμή του. Αυτό είχε βέβαια τη συνέπεια να ορίζονται οι εσωκομματικές διαδικασίες με όρους προσωπικών συμφερόντων, δηλαδή μεγάλο μέρος της κομματικής βάσης του ΠΑΣΟΚ να μετατρέπεται από «δορυφόρος της ηγεσίας του κόμματος» (επρόκειτο πάντα για ένα βαθιά αντιδημοκρατικό κόμμα σε ό,τι αφορά στις εσωτερικές του διαδικασίες), εν πολλοίς σε ένα πλήθος συναλλασσόμενων ανθρώπων με μια ελίτ μεγαλοστελεχών -διαμέσου διαφόρων μηχανισμών- που κατείχαν συγκεκριμένες θέσεις στην κυβέρνηση και το κράτος και προωθούσαν με όλους τους τρόπους την προ-

σωπική τους ανάδειξη και την ανάδειξη της ομάδας τους (ενώ η σύμφυση τους με ομάδες του κεφαλαίου της χώρας είχε ήδη συντελεστεί από πριν). Η διαφθορά, σε όλα τα επίπεδα, ήταν πολύ εκτεταμένη και θα έκανε την κρίση πολύ πιο έντονη, όταν κάποτε αυτή θα ξεσπούσε (με την απώλεια της κυβερνητικής εξουσίας), όπως και συνέβη τελικά. Από καιρό, ωστόσο, ήταν γνωστό ότι ο κομματικός μηχανισμός του ΠΑΣΟΚ είχε πολύ μεγάλα συσσωρευμένα προβλήματα που συνιστούσαν σοβαρή ένδειξη της κρίσης του ως μαζικού πολιτικού σχηματισμού¹³.

Εγιναν προσπάθειες οργανωτικής ανασυγκρότησης, αλλά με μικρή και πρόσκαιρη επιτυχία. Εφόσον το ΠΑΣΟΚ είχε πια αποκρυσταλλωθεί ως σύγχρονο σοσιαλδημοκρατικό, δηλαδή καθαρά αστικό κόμμα που, επιπλέον, κατείχε την κυβερνητική εξουσία και ήταν αυτό (και όχι η «Δεξιά») που υλοποιούσε την εφαρμογή των καπιταλιστικών αναδιαρθρώσεων, ήταν σαφές ότι η οργανωτική του δομή έπρεπε να αναμορφωθεί, στο μέτρο που η παλιά οργανωτική του δομή αφενός αντιστοιχούσε σε παρελθούσα φάση ανάπτυξης του κόμματος και αφετέρου είχε εντελώς παρακμάσει και αποδιοργανωθεί. Ακολουθώντας την εμπειρία άλλων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Δυτικής Ευρώπης (ιδιαίτερα της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας), το ΠΑΣΟΚ άρχισε να οικοδομεί θεματικές οργανώσεις που έφτασαν να αριθμούν πάνω από 20.000 νέα μέλη¹⁴.

13. Σε εργασία που δημοσιεύτηκε το 2002, όταν δηλαδή το ΠΑΣΟΚ ήταν ακόμα στην κυβέρνηση (βλ. Β. Γεωργιάδου: «Labour Party, SPD και ΠΑΣΟΚ. Συστήματα κομματικής διεύθυνσης και οργανωτική ανασυγκρότηση», στο Κατσούλης (επιμ.), «Νέα σοσιαλδημοκρατία. Περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές», Αθήνα 2002, σελ. 378), αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Σύμφωνα με δημοσιευμένη δημοσιογραφική έρευνα (“Εμπλόν”, εφημερίδα “Ελευθεροτυπία” 27.6.1999: 26-32) “κλειστές” και “καταχρεωμένες” παραμένουν πολλές Τοπικές Οργανώσεις (Τ.Ο.) του ΠΑΣΟΚ. Βάσει, μάλιστα, εκτιμήσεων και σχετικών δηλώσεων στελεχών τους που είναι ακόμα ενεργά, οι Τ.Ο. “πνέουν τα λοίσθια” ως αποτέλεσμα της “ισχύος του Νόμου Πεπονή”, ο οποίος έθεσε φραγμό στις προσλήψεις στο δημόσιο τομέα, με συνέπεια να “αδρανοποιηθεί” το 90% των μελών των οργανώσεων αυτών».

14. Β. Γεωργιάδου: «Labour Party, SPD και ΠΑΣΟΚ. Συστήματα κομματικής διεύθυνσης και οργανωτική ανασυγκρότηση», στο Κατσούλης (επιμ.), «Νέα σοσιαλδημοκρατία. Περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές», Αθήνα 2002, σελ. 386-399. Αναφέρεται σε αυτήν την πηγή ότι είχαν δημιουργηθεί συνολικά 272 θεματικές οργανώσεις, εκ των οποίων «43 θεματικές οργανώσεις για την παιδεία, 40 για την ανά-

Ο προσανατολισμός είναι προφανώς μια χαλαρή οργανωτική δομή που να στοχεύει στην προσέλκυση νέων ιδιαίτερα ανθρώπων, στη βάση ειδικών ομάδων προβλημάτων, συμφερόντων και ενδιαφερόντων («θεμάτων»).

Όπως και άλλα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, το ΠΑΣΟΚ επιδιώκει να ανακόψει το ρυθμό απομαζικοποίησής του με τρόπο που να αντιστοιχεί στο νέο, ομολογημένο πλέον, χαρακτήρα του, ως ενός κόμματος πολυσυλλεκτικού, που «απευθύνεται» και «εκφράζει» όλη την κοινωνία, όλες ανεξαιρέτως τις τάξεις και τα κοινωνικά στρώματα. Προωθεί, λοιπόν, μια οργανωτική δομή που περιλαμβάνει όχι τόσο «μέλη», όσο «συμμετόχους», στο πλαίσιο της αντίληψης του «κόμματος-δικτύου» που αναφέρθηκε σε άλλο σημείο του παρόντος άρθρου, σε σχέση με την ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία.

Μπαίνει, λοιπόν, και το ΠΑΣΟΚ στη φάση της «νέας σοσιαλδημοκρατίας», δηλαδή ενός προτύπου σύγχρονου αστικού κόμματος, δομημένου με βάση συγκεκριμένες σημερινές μορφές επιχειρηματικής δραστηριότητας. Αυτός ο τύπος κόμματος θυμίζει, ως προς την ουσία του, τη δομή του Δημοκρατικού Κόμματος των ΗΠΑ και συνίσταται ουσιαστικά σε μια σύγχρονη μορφή «ένωσης κομματαρχών» που δικτυώνονται γύρω από μια κεντρική γραφειοκρατική κομματική ηγεσία, η οποία αποτελεί μια επιτροπή διαχείρισης των υποθέσεων της αστικής τάξης (κατά τόπους θα εξειδικεύονται παρόμοιες τοπικές επιτροπές, πλήρως ελεγχόμενες από την κεντρική, οι οποίες θα διαχειρίζονται τα τοπικά αστικά συμφέροντα και θα τα συνδέουν με τα γενικά ταξικά συμφέροντα των καπιταλιστών σε εθνικό επίπεδο - βλ. και τη φιλολογία περί «αποκέντρωσης», νέας δομής της τοπικής αυτοδιοίκησης κλπ.). Πρόκειται για μια κίνηση αντίστροφη προς αυτήν των πρώτων χρόνων της μεταπολίτευσης.

Οι δομές των αστικών κομμάτων καθοδηγούν -και διά των αλλαγών στις οργανωτικές μορφές τους- μια διαδικασία απο-πολιτικοποίησης ή απενεργοποίησης της βάσης των κομμάτων, τα μέλη των οποίων από μέλη γίνονται «συμμέτοχοι» ή, πολύ πιο απλά και κατανοητά, οπαδοί, ακό-

---

πτύξη, 36 για την υγεία... 27 για την ποιότητα ζωής, 4 οργανώσεις καταναλωτών... 3 τοπικής αυτοδιοίκησης, 2 απασχόλησης, 2 ενέργειας... 3 δικαιοσύνης», ενώ «προετοιμαζόταν η λειτουργία ακόμη 34 θεματικών οργανώσεων». Μετά από ένα σχετικό σύντομο χρονικό διάστημα όλες αυτές οι «θεματικές οργανώσεις» μετατράπηκαν, σύμφωνα με τα λεγόμενα στελεχών του ΠΑΣΟΚ, σε «οργανώσεις-σφραγίδες».

λουθοι, δίχως να μπορούν να έχουν πρακτικά λόγο, μέσα στο κομματικό πλαίσιο, για την άσκηση της πολιτικής του φορέα τους. Το δικαίωμά τους συνίσταται μόνο στη συμμετοχή ή μη συμμετοχή τους σε κάποια μορφή χαλαρής κομματικής συγκρότησης. Είναι σαφές ότι για τη σύγχρονη στρατηγική αντίληψη της «νέας σοσιαλδημοκρατίας» απαιτείται και ένα αντίστοιχο τακτικό όργανο, δηλαδή μια αλλαγμένη, σε σχέση με το παρελθόν, μορφή μαζικής κομματικής συγκρότησης¹⁵.

Και στην Ελλάδα επιχειρείται να δημιουργηθεί, ή τουλάχιστον να προωθηθεί σαν εφεδρική εναλλακτική λύση για το αστικό πολιτικό σύστημα, ο περίφημος «διπολισμός», στη θέση του υφιστάμενου μέχρι σήμερα δικομματισμού. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει όχι μόνον από τη σχετική φιλολογία του τελευταίου διαστήματος, αλλά κυρίως από το διαφαινόμενο σχεδιασμό για την ίδια τη δομή των κομμάτων και του πολιτικού συστήματος. Θεματικές κομματικές οργανώσεις, αναβάθμιση του ρόλου και της νομικής θέσης (ακόμη και μέσα στο Σύνταγμα του κράτους) των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, άτυπες ομάδες, ενώσεις και οργανισμοί (όπως καταναλωτικοί σύνδεσμοι, σύνδεσμοι προστασίας του περιβάλλοντος, εθελοντών κλπ.), «ανεξάρτητες» από το κράτος αρχές ή επιτροπές (που τις ιδρύει, ωστόσο, το ίδιο το κράτος), όλα αυτά και πολλά άλλα ακόμη, σηματοδοτούν μια προσπάθεια αναδόμησης του πολιτικού συστήματος, με τρόπο ώστε μόνο οι «ειδικοί», δηλαδή κάποιες ομάδες αστών πολιτικών που θα συγκροτούν τον κεντρικό πυρήνα του καθαυτό αστικού πολιτικού προσωπικού, να έχουν σχέση και λόγο με τη συνολική πολιτική εξουσία. Σε αυτό το γενικό πλαίσιο, όπου τα πολιτικά κόμματα δεν θα είναι πια συμπαγείς ενώσεις ομοϊδεατών (αφού ομολογες κατά βάση ιδέες και στρατηγικές πολιτικές αντιλήψεις μοιράζονται όλα τα αστικά και ομορτουριστικά κόμματα σήμερα, οι κεντρικές επιλογές του συστήματος δεν αμφισβητούνται από αυτά), φαίνεται λογικό να επιχειρείται σήμερα η συσσωμάτωση πολλών υπαρκτών κομμάτων και κινήσεων σε «συνισταμένες» που οδηγούν στη νέα πραγματικότητα. Η τάση αυτή προκύπτει από την ανάγκη να αντιμετωπιστεί η φθορά και κρίση του κλασσικού δικομματικού συστήματος, η αδυναμία του να συνεχίσει να παίζει, όπως και

15. *Ένα παράδειγμα τέτοιου είδους οργανωτικής δομής, με βάση τις αντιλήψεις των οπαδών της «νέας σοσιαλδημοκρατίας» στην Ελλάδα, μας δίνει το, προερχόμενο από τον ηγετικό χώρο του ΣΥΝ, στέλεχος του ΠΑΣΟΚ, Μ. Λαμιανάκη, στο βιβλίο της «Συμμετοχική δημοκρατία» (εγχειρίδιο για ενδιαφερόμενους), Αθήνα, 2004, σελ. 130-131.*

πριν, το ρόλο του στη χειραγώγηση των εργαζομένων. Ταυτόχρονα, όλα αυτά φυσικά στοχεύουν το επαναστατικό εργατικό κίνημα και κόμμα, αποσκοπούν στον περιορισμό της επιρροής του, στην πρόληψη της δυνατότητας ανάπτυξής του με τις συνέπειες που αυτή μπορεί να έχει για το σύγχρονο καπιταλιστικό κράτος και κοινωνικό σύστημα.

Η όποια κίνηση προς αυτή την κατεύθυνση στην Ελλάδα, από την πλευρά του ΠΑΣΟΚ, για τη δημιουργία του πόλου της «κυβερνώσας αριστεράς» ή «κεντροαριστεράς», αφορά πρώτιστα, όπως είναι φυσικό, το Συνασπισμό¹⁶ (ταυτόχρονα απαιτούνται και διεργασίες για το σχηματισμό του άλλου, δηλαδή του «δεξιού πόλου» του συστήματος, αφού η υποχώρηση του ενός σκέλους του δικομματισμού προκαλεί τη φθορά και του άλλου και απαιτεί και εκεί ανακατατάξεις για την εκ νέου αποκατάσταση της ισορροπίας του συστήματος). Ταυτόχρονα προβάλλονται και σενάρια διαμόρφωσης ενός άλλου, δεύτερου «πόλου» της σοσιαλδημοκρατίας με πυρήνα το ΣΥΡΙΖΑ και δυνάμεις προερχόμενες από το ΠΑΣΟΚ, που να αξιοποιείται στον εγκλωβισμό δυνάμεων που φεύγουν από την κλασική σοσιαλδημοκρατία. Αυτός ο δεύτερος σοσιαλδημοκρατικός «πόλος» μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν μέσο «στεγανοποίησης» της σοσιαλδημοκρατίας από το ΚΚΕ, σαν μέσο πίεσης προς το ΚΚΕ, ώστε να προσαρμοστεί στις ανάγκες του αστικού πολιτικού συστήματος, αλλά και ως «πρόθυμος» και «διαθέσιμος» κυβερνητικός εταίρος σε κεντροαριστερές, κυβερνητικές και μη, συνεργασίες. Το κατά πόσο ένας τέτοιος «ενδιάμεσος» πολιτικός σχηματισμός θα αποδειχθεί εφικτός και, αν αποδειχθεί εφικτός, πόσο μακρόχρονος, θα φανεί στην πορεία.

Στο στόχαστρο αυτών των διεργασιών είναι φυσικά το ΚΚΕ, η πολιτι-

---

16. Η λογική του σχηματισμού αυτού του «αριστερού πόλου», στο πλαίσιο της αντικατάστασης του δικομματισμού από το διπολισμό, διαπερνά ολόκληρο το τελευταίο βιβλίο του επιφανούς στελέχους του ΠΑΣΟΚ, Κ. Λαλιώτη: «Η πυξίδα. Το διαχρονικό ΠΑΣΟΚ. Προκλήσεις-υπερβάσεις-προοπτικές», Αθήνα 2007, ενώ το 2ο Μέρος του, που είναι αφιερωμένο στην «κεντροαριστερά» (σελ. 159-209 του βιβλίου), ασχολείται αποκλειστικά με αυτό το ζήτημα. Στην εκδήλωση παρουσίασης του βιβλίου στις 14 Ιανουαρίου 2008, όπου μετείχαν γνωστοί πολιτικοί παράγοντες από το χώρο του ΠΑΣΟΚ και του ΣΥΝ, μεγάλο μέρος της συζήτησης αφιερώθηκε επίσης σε αυτό το θέμα και ιδιαίτερα στους όρους που απαιτούνται ώστε να προχωρήσει πρακτικά στη εν λόγω συνεργασία σε προγραμματική βάση και με σκοπό τη διακυβέρνηση της χώρας (βλ. ημερήσιο Τύπο, 15 Ιανουαρίου 2008).

κή του, το νέο πρόγραμμά του (με την πολιτική πρόταση διεξόδου που θέτει) και η διαπιστωμένη ήδη τάση ισχυροποίησής του. Για να πραγματοποιηθεί η υπόθεση του «αριστερού πόλου», θα πρέπει να μειωθεί η επιρροή του ΚΚΕ ή τουλάχιστον να εμποδιστεί και να περιοριστεί όσο γίνεται περισσότερο η περαιτέρω ανάπτυξή του. Η ιδεολογικο-πολιτική συγγένεια και σύγκλιση της σοσιαλδημοκρατίας και των μορφωμάτων του ομορτουνισμού (που κι αυτός εκφραζόταν και εκφράζεται πολιτικά και ιδεολογικά ως αστικορεφορμιστική-σοσιαλδημοκρατική δύναμη, βλ. λ.χ. και την υιοθέτηση της ιδεολογίας του «δημοκρατικού σοσιαλισμού» στο τελευταίο προγραμματικό συνέδριο του ΣΥΝ) είναι αντικειμενική και υπαρκτή σε όλο τον αναπτυσσόμενο καπιταλιστικό κόσμο. Η κύρια προϋπόθεση για να υλοποιηθεί με όρους επιτυχίας σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο η συμμαχία ΠΑΣΟΚ και ΣΥΝ-ΣΥΡΙΖΑ και να διαμορφωθεί και στην Ελλάδα η αστικορεφορμιστική «μεγάλη αριστερά» είναι το χτύπημα και η υποχώρηση του ΚΚΕ (με απώτερο στόχο, στη συνέχεια, την περιθωριοποίησή του ή, ακόμα καλύτερα, την ενσωμάτωσή του στην αστική «μεγάλη αριστερά»). Γι αυτό, όπως εξάλλου ήδη έχει επισημανθεί, πρέπει να αναμένεται περαιτέρω ένταση της επίθεσης, από πολλές πλευρές, εναντίον του Κόμματος στο επόμενο διάστημα.

ΣΥΝΟΨΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η σοσιαλδημοκρατία, τόσο η διεθνής, όσο και η ελληνική, έχει πλέον διανύσει όλο το δρόμο από τις θέσεις της πρωταρχικής συγκρότησης του μαζικού πολιτικού εργατικού κινήματος και της υποστήριξης της αναγκαιότητας της σοσιαλιστικής επανάστασης μέχρι και την απόλυτη ταύτιση με τα συμφέροντα της αστικής τάξης.

Η ανάπτυξή της διέτρεξε -σηματικά- τις εξής φάσεις ή στάδια:

α) Το πρωταρχικό στάδιο συγκρότησης, στο οποίο καθοριστικό ρόλο παίζει η «συμβίωση» επαναστατικών και ρεφορμιστικών στοιχείων: η κίνηση εδώ είναι από τη συνύπαρξη επαναστατικών και ρεφορμιστικών θέσεων μέσα στον ενιαίο πολιτικό εργατικό φορέα προς τον ομορτουνισμό και την υποταγή στην αστική ιδεολογία. Το στάδιο αυτό ολοκληρώνεται στην κρίσιμη περίοδο 1914-1923, οπότε συντελείται η διάσπαση του ενιαίου εργατικού κινήματος σε κομμουνιστές (επαναστατικό τμήμα) και σοσιαλδημοκράτες (ρεφορμιστικό τμήμα). Περαιτέρω, μέχρι και σήμερα, ως

σοσιαλδημοκρατία νοείται ακριβώς η κατοπινή εξέλιξη του μη επαναστατικού τμήματος του πολιτικού εργατικού κινήματος.

β) Το εργατορεφορμιστικό στάδιο της σοσιαλδημοκρατίας: εδώ έχουμε την κίνηση από τον οπορτουνισμό στον εργατικό ρεφορμισμό, δηλαδή στην οριστικοποίηση και παγίωση στην πολιτική πρακτική της στρατηγικής αντίληψης ότι ο σοσιαλισμός μπορεί να οικοδομηθεί με μεταρρυθμίσεις στο πλαίσιο του καπιταλισμού, χωρίς τη διεξαγωγή της σοσιαλιστικής επανάστασης. Ως σοσιαλισμός νοείται, ακόμη, από τη σοσιαλδημοκρατία, η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής, η κατάργηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, η κομμουνιστική κοινωνία. Ως θεωρητικό θεμέλιο της σοσιαλδημοκρατίας τίθεται ακόμη ο μαρξισμός (ακριβέστερα, μια ορισμένη «αναθεωρημένη» απο-επαναστατικοποιημένη ερμηνεία του μαρξισμού, επηρεασμένη σε μεγάλο βαθμό από αστικά θεωρητικά ρεύματα και από την οποία εξαιρείται φυσικά ο λενινισμός). Ωστόσο, η όλο και πιο βαθιά προσαρμογή και συμμετοχή της σοσιαλδημοκρατίας στο αστικό πολιτικό σύστημα, ο πρακτικός αντεπαναστατικός της ρόλος, ο αντισοβιετισμός της, τόσο στη θεωρία, όσο και κυρίως στην πράξη, την φέρνει όλο και πιο κοντά στα φιλελεύθερα αστικορεφορμιστικά κόμματα και την εισάγει στο επόμενο στάδιο ανάπτυξής της.

γ) Το αστικορεφορμιστικό και στην πορεία σκέτα αστικό στάδιο της σοσιαλδημοκρατίας: εδώ έχουμε πια την απόρριψη του σοσιαλισμού ως στόχου της πάλης. Ο σοσιαλισμός ταυτίζεται με τον «ανάπτυγμένο καπιταλισμό συν το κράτος πρόνοιας». Η υπηρετήση της καπιταλιστικής ανάπτυξης γίνεται πλέον ο στρατηγικός στόχος της σοσιαλδημοκρατίας και τα συμφέροντα των εργαζομένων τίθενται σε εξάρτηση από την καπιταλιστική ανάπτυξη. Απορρίπτεται η αρχή της ιστορικής αποστολής της εργατικής τάξης ως φορέα των νέων κομμουνιστικών σχέσεων παραγωγής, απορρίπτεται ο ίδιος ο πρωτοπόρος ρόλος της ως ιστορικού κοινωνικού υποκειμένου. Εγκαταλείπεται και τυπικά ο μαρξισμός ως θεμέλιο της στρατηγικής αντίληψης της σοσιαλδημοκρατίας. Η σοσιαλδημοκρατία παίρνει στο αστικό πολιτικό σύστημα τη θέση του παλιού «φιλελεύθερου» ή «κεντρικού» αστικού κομματικού πόλου και σε πολλές χώρες απορροφά τα προϋπάρχοντα αστικά κόμματα τέτοιου τύπου, συγχωνευόμενη μαζί τους.

Όταν ολοκληρώθηκε η ανάπτυξη αυτού του τρίτου σταδίου επήλθε η κρίση της σοσιαλδημοκρατίας, με το τέλος της μεταπολεμικής φάσης οικο-

νομικής ανάπτυξης των αναπτυγμένων καπιταλιστικών κοινωνιών και το ξεκίνημα των καπιταλιστικών αναδιαρθρώσεων της εποχής μας. Οι επιταγές των αναδιαρθρώσεων, όντας αναγκαιότητα για τη συνέχεια της καπιταλιστικής ανάπτυξης, αποτελούν πια μονόδρομο για τη μονοπωλιακή αστική τάξη και για την άσκηση της καπιταλιστικής εξουσίας γενικά. Ως αποτέλεσμα αυτού, αίρεται σε σημαντικό βαθμό η διάκριση μεταξύ των κύριων ξεχωριστών παραλλαγών της αστικής πολιτικής, ο αστικός ρεφορμισμός χάνει το έδαφος κοινωνικής στήριξής του, αυτοαναιρείται και έτσι η σοσιαλδημοκρατία, που πλέον είναι ο κύριος φορέας του σε πολλές αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, τείνει να χάνει τη δυνατότητα να προβάλλεται ως δύναμη έκφρασης και υπεράσπισης των συμφερόντων των εργαζομένων, σταματά πια να ξεχωρίζει από τα άλλα (τα «δεξιά») αστικά κόμματα. Αυτή είναι η ουσία της «κρίσης της σοσιαλδημοκρατίας» και εκδηλώνεται με την απομαζικοποίηση των κομμάτων της και την υποχώρηση της εκλογικής της δύναμης και της γενικής πολιτικής επιρροής της στους εργαζομένους. Εκφραση της κρίσης της σοσιαλδημοκρατίας, αλλά ταυτόχρονα και προσπάθεια αντιμετώπισης της κρίσης αυτής συνιστά η ανάδυση της λεγόμενης «νέας σοσιαλδημοκρατίας» σε μια σειρά χώρες.

Η όξυνση των ενδοκαπιταλιστικών αντιθέσεων οδηγεί σε κρίση ολόκληρο το αστικό πολιτικό σύστημα, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί μεταπολεμικά στις περισσότερες αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, συστατικό στοιχείο του οποίου αποτελεί η σοσιαλδημοκρατία. Εχουμε κρίση της υφιστάμενης σοσιαλδημοκρατικής και αστικορεφορμιστικής μορφής-άρα, κατ' επέκταση, και της συνολικής αστικής- διαχείρισης του συνδικαλιστικού εργατικού κινήματος (αφού οι αναδιαρθρώσεις και ο μονόδρομος της ανταγωνιστικότητας δεν αφήνει πολλά περιθώρια για τους παραδοσιακούς ελιγμούς των γραφειοκρατών σοσιαλδημοκρατών που κυριαρχούν σε αυτά), κρίση στη διαχείριση της λαϊκής δυσανεμίας γενικά, κρίση στην επιβολή της σοσιαλδημοκρατικής ιδεολογίας, προπαγάνδας, χειραγώγησης, κρίση στο μοντέλο γενικά του μαζικού (που συσπειρώνει εργατικές, λαϊκές μάζες) δημοκρατικού (δηλ. μη φασιστικού) αστικού κόμματος.

Η σοσιαλδημοκρατία ταυτίζεται όλο και πιο πολύ, στα μάτια των εργαζομένων που είχαν μάθει να την εμπιστεύονται και να την ακολουθούν, με τα πιο «παραδοσιακά» και «κλασικά» φιλελεύθερα κόμματα του κεφαλαίου, άρα η τεχνητή διχοτόμηση του πολιτικού συστήματος, για τις

ανάγκες της χειραγώγησης των εργαζομένων, κλονίζεται¹⁷.

Η κατάσταση κρίσης της σοσιαλδημοκρατίας, έκφραση της όξυνσης των αντιφάσεων και αντιθέσεων του σύγχρονου μονοπωλιακού καπιταλισμού, δημιουργεί νέες δυνατότητες για τη δράση του κομμουνιστικού κινήματος, για την ανασύνταξη και την ανάδειξή του στο ύψος των περιστάσεων και των αναγκών ανάπτυξης του εργατικού κινήματος σήμερα, μετά τη μεγάλη οπισθοδρόμηση που προκάλεσαν οι ανατροπές του 1989-1991 (αλλά και η έκβαση της διαπάλης μέσα στο κομμουνιστικό κίνημα που προηγήθηκε και που αποτέλεσε αναγκαία προϋπόθεση των ανατροπών). Απαιτείται, ωστόσο, πολλή ακόμα δουλειά σε όλα τα επίπεδα, δουλειά οργανωτική, μαζική, προπαγανδιστική, θεωρητική, ώστε να αξιοποιηθούν πλήρως αυτές οι δυνατότητες σε κάθε χώρα και διεθνώς. Στο πλαίσιο, μάλιστα, της προσπάθειας της σοσιαλδημοκρατίας (κάτι που φαίνεται να είναι αναγκαστικός μονόδρομος γι' αυτήν σε μια σειρά χώρες, ίσως και στη δική μας) για την οικοδόμηση του λεγόμενου «αριστερού πόλου», που στοχεύει κατευθείαν στην αποσόβηση του κινδύνου ανάπτυξης του επαναστατικού εργατικού κινήματος, απαιτείται επίσης η πιο έντονη, συνεχής και αδιάλλακτη πάλη του τελευταίου ενάντια στον οπορ-

17. Η σύμπτωση στις κεντρικές επιλογές μεταξύ σοσιαλδημοκρατικών και φιλελεύθερων αστικών κομμάτων δεν περιορίζεται μόνο στη στενά εννοούμενη, στα μάτια των εργαζομένων, οικονομική πολιτική των αναδιαρθρώσεων, αλλά στο σύνολο της κρατικής πολιτικής, τόσο της εσωτερικής, όσο και της εξωτερικής. Για παράδειγμα, ήταν εντυπωσιακή η ταύτιση και των δύο στο μεγάλο διεθνές ζήτημα της ιμπεριαλιστικής επέμβασης στη Γιουγκοσλαβία ή στο Αφγανιστάν, όπου όλοι μαζί, «δεξιόι», «σοσιαλιστές», «αριστεροί», «πράσινοι» συμπαρατάχτηκαν υπέρ των βομβαρδισμών και των ιμπεριαλιστικών πολέμων. Εδώ οι σοσιαλδημοκράτες απαρνήθηκαν ακόμη και τον αστικό πασιφισμό των παλιότερων χρόνων, τον οποίο παρουσίαζαν στους λαούς ως στοιχείο «φιλολαϊκότητας» και «προοδευτικότητας». Ταυτόχρονα, στην περίπτωση των αντιδράσεων μιας σειράς ιμπεριαλιστικών χωρών (με προεξάρχον το μπλοκ ή «άξονα» Γερμανίας και Γαλλίας) στο αρχικό στάδιο της αμερικανικής επέμβασης στο Ιράκ, έγινε σύντομα σαφές ότι δεν επρόκειτο για ιδεολογικές διαφορές μεταξύ σοσιαλδημοκρατών και φιλελευθέρων, αλλά για την έκφραση της συνολικής στάσης της ολιγαρχίας αυτών των χωρών, στο πλαίσιο των διμπεριαλιστικών αντιθέσεων. Μάλιστα, παρουσιάζεται το φαινόμενο να εμφανίζονται συχνά οι σοσιαλδημοκράτες πολιτικοί πιο πολεμοχαρείς και επιθετικοί ενάντια στους λαούς και τα λαϊκά κινήματα και από τους «δεξιούς».

τουνισμό στο κομμουνιστικό και το εργατικό κίνημα.

Στην Ελλάδα, η σοσιαλδημοκρατία διήνυσε τον ίδιο δρόμο περνώντας από τις περισσότερες φάσεις ή στάδια ανάπτυξης της σοσιαλδημοκρατίας γενικά. Υπάρχουν όμως και κάποιες ιδιαιτερότητες στην εξέλιξη της ελληνικής σοσιαλδημοκρατίας.

Πρώτον, στο βαθμό που δεν υπήρχε αναπτυσσόμενος καπιταλισμός και μαζικό εργατικό κίνημα στην Ελλάδα στο τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα, δηλαδή στην περίοδο του περάσματος από τον προμονοπωλιακό στο μονοπωλιακό καπιταλισμό στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες, δεν υπήρχε ελληνική συμμετοχή στο στάδιο διαμόρφωσης των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων ή στο πρώτο στάδιο της διεθνούς σοσιαλδημοκρατίας. Για ισχυρό μαζικό εργατικό κίνημα στην Ελλάδα, άρα και πολιτικο-ιδεολογική διαπάλη στο πλαίσιο του, μπορεί να γίνεται λόγος μόνο κατά την τελευταία φάση σχηματισμού της νεοελληνικής κοινωνίας και κράτους, δηλαδή στο διάστημα 1912-1922 και ύστερα από αυτήν. Πράγματι, σε αυτήν την περίοδο και στη συνέχεια, εμφανίζεται και αναπτύσσεται τόσο το ΣΕΚΕ-ΚΚΕ, όσο και οι ρεφορμιστικές δυνάμεις στο ελληνικό εργατικό κίνημα και η εσωτερική διαπάλη στο κίνημα της εργατικής τάξης.

Δεύτερον, για συγκεκριμένους ιστορικούς λόγους, οι πολιτικές εκφράσεις και δυνάμεις του ρεφορμισμού στο εργατικό κίνημα της Ελλάδας για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα έτειναν σε σημαντικό βαθμό να κηδεμονεύονται πολιτικά από τον φιλελεύθερο αστικό «κεντρώο» χώρο (βενιζελικοί, στη συνέχεια Ένωση Κέντρου). Λόγω ιδιαιτεροτήτων της κοινωνικοπολιτικής ιστορίας της χώρας, με αποτέλεσμα να μη γίνει δυνατό να σχηματιστεί αυτοτελές, ισχυρό και μαζικό, ελληνικό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα μέχρι το 1974. Ωστόσο, είναι σκόπιμο να ερευνηθεί το κατά πόσο συνιστούσε σοσιαλδημοκρατική έκφραση-έχοντας υπόψη και την ιδιομορφία της όλης πολιτικής κατάστασης στις δεκαετίες του 1950 και 1960 ο πολιτικός σχηματισμός της ΕΔΑ.

Τρίτον, η σύγχρονη σοσιαλδημοκρατική πολιτική δύναμη της χώρας, δηλαδή το ΠΑΣΟΚ, φαίνεται ότι διέτρεξε την πορεία ως τον αστικό ρεφορμισμό σε πολύ μικρό σχετικά χρονικό διάστημα από τη στιγμή που εμφανίστηκε, μόλις μέσα σε δέκα χρόνια (1974 - 1984-85), τη στιγμή που στη Δυτική Ευρώπη χρειάστηκαν αρκετές δεκαετίες για να ολοκληρωθεί αυτή η πορεία. Δεδομένης μάλιστα της προέλευσης και του χαρακτήρα της ηγεσίας της (αστοί πολιτικοί από το φιλελεύθερο κεντρώο χώρο), αλλά και της αντικειμενικής λειτουργίας που είχε να επιτελέσει ιστορικά ένα τυπι-

κό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα στην Ελλάδα στη δοσμένη περίοδο, αναδεικνύεται το ερώτημα της πιθανής δημιουργίας της «από τα πάνω», σαν κάλυψη μιας «κοινωνικής παραγγελίας» του υπό οικοδόμηση σύγχρονου αστικού πολιτικού συστήματος της μεταπολίτευσης. Το ερώτημα δεν τίθεται με τη λογική της «συνομοσσιολογίας». Ο σχηματισμός μιας τυπικής σοσιαλδημοκρατικής δύναμης κάλυπτε όντως υπερώριμες ανάγκες του αστικού πολιτικού συστήματος στην Ελλάδα. Πραγματικά, όμως, φαίνεται να υπάρχει μια ιδιαιτερότητα στη δημιουργία του ΠΑΣΟΚ: δεν προέκυψε από τη διάσπαση ενός ενιαίου πολιτικού φορέα της εργατικής τάξης στον οποίο συμβίωναν πριν και οι δύο τάσεις του εργατικού κινήματος (από αυτή την άποψη, θα ήταν πολύ πιο λογικό ή «κανονικό», με βάση τα περισσότερα διεθνή παραδείγματα, να σχηματιστεί από τη συνέχεια της δράσης των αναθεωρητών-οπορτουμιστών που έφυγαν από το ΚΚΕ), αλλά ξεχωριστά, αυτοτελώς και -σε μεγάλο βαθμό- υπό αστική ηγεσία¹⁸. Προ-

18. Στο βαθμό που εδώ εμπλέκεται και το όνομα Παπανδρέου, θα είχε ίσως μια αξία να υπενθυμιστούν ενδεικτικά ορισμένες απόψεις που αναπτύσσονται σε κείμενα του αρχηγού της Ένωσης Κέντρου και πατέρα-μέντορα του ιδρυτή και ισόβιου ηγέτη του ΠΑΣΟΚ, Γεωργίου Παπανδρέου, που γράφτηκαν κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών του στη Γερμανία το διάστημα 1913-1916 και στα οποία μελετά, εκτός των άλλων, τις ανάγκες του συστήματος των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα και διατυπώνει σκέψεις για την καλύτερη δόμηση και συμπλήρωσή του, σύμφωνα με την υπό διαμόρφωση τότε κοινωνικο-ταξική δομή της χώρας (βλ. κυρίως το κείμενό του «Ελληνικό Μέλλον», που δημοσιεύτηκε το 1919. Για μια σύντομη παρουσίαση-οδηγό των πολιτικών αντιλήψεων του Γ. Παπανδρέου εκείνης της περιόδου, βλ. Γ. Καραφύλλης: «Νεοελληνική πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία. Οψεις των ευρωπαϊκών ιδεών στην ελληνική σκέψη, τέλη 19ου - αρχές 20ού αιώνα», Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 155-168). Ο Γ. Παπανδρέου κάνει λόγο για την αναπόφευκτη εμφάνιση ενός συστήματος τριών κομμάτων: ενός μεγαλοαστικού, ενός εργατικού (που το ονομάζει σοσιαλιστικό) και ενός ενδιάμεσου κόμματος που θα εκφράζει τα συμφέροντα των μεσαίων (μικροαστικών) στρωμάτων, αλλά και τμημάτων της αστικής τάξης. Ουσιαστικά, αυτό το τρίτο κόμμα (το «προοδευτικό» ή «λαϊκό») θα είναι ένα αστικό κόμμα που θα διασφαλίζει την αστική ηγεμονία σε εκτεταμένα λαϊκά στρώματα έχοντας ως ιδεολογικό του όχημα τον εκσυγχρονισμό και την πολιτική ισότητα (όχι όμως και την οικονομική) και το «κράτος δικαίου». Κατά τον Γ. Παπανδρέου, το σοσιαλιστικό εργατικό κόμμα θα αναγκάζεται να συνεργάζεται με το προοδευτικό κι έτσι και οι κοινωνικές αντιθέσεις θα αμβλύνονται διά της πολιτικής, αλλά και θα οδηγείται το σο-

κύπτει εδώ και το θέμα της ισχυρής επίδρασης των αστικορεφορμιστικών αντιλήψεων στα ηγετικά στελέχη του ΠΑΣΟΚ από την αρχική περίοδο

σιαλιστικό εργατικό κόμμα σε λιγότερο ριζοσπαστικές ή επαναστατικές θέσεις. Εδώ βλέπουμε την ενασχόληση με ένα θέμα «κοινωνικής παραγωγείας» για λογαριασμό του αστικού πολιτικού συστήματος από έναν κατοπινά διακεκριμένο Έλληνα αστό επαγγελματία πολιτικό. Βλέποντας και τη συνέχεια της επαγγελματικής ειδίκευσης στην πολιτική αυτή οικογένεια, διαπιστώνουμε ότι τρεις γενιές της, μέχρι στιγμής, υπηρετούν από ηγετικές θέσεις τη μεγαλοαστική τάξη της χώρας. Δίχως να γίνεται υπερτονισμός ή ιδεαλιστική υπερτίμηση του ρόλου των ξεχωριστών προσώπων, ατόμων ή οικογενειών, προκύπτει το θέμα της εξέτασης του ρόλου των αστών πολιτικών, ως τύπου προσωπικότητας και ως επαγγέλματος, στη διάγνωση των αναγκών προσαρμογής και ανανέωσης του αστικού συστήματος εξουσίας και πολιτικού συστήματος και στην έγκαιρη ικανοποίηση αυτών των αναγκών με συγκεκριμένους, πρωτότυπους, ενίοτε και «ρηξικέλευτους» (στο πλαίσιο της αστικής πολιτικής) τρόπους και απαντήσεις, κάτι για το οποίο γίνεται λόγος και σε άλλη υποσημείωση του παρόντος κειμένου. Τέλος, είναι ίσως χρήσιμο να επισημανθεί και το ότι, σύμφωνα με την παραπάνω πηγή (βλ. Γ. Καραφύλλης: «Νεοελληνική πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία. Οψεις των ευρωπαϊκών ιδεών στην ελληνική σκέψη, τέλη 19ου - αρχές 20ού αιώνα», Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 165), «ο Παπανδρέου άρχισε την πολιτική του σταδιοδρομία επηρεασμένος από τον λεγόμενο “από καθέδρας σοσιαλισμό”... Η προσκόλληση στον Βενιζέλο θα τον φέρει “δεξιότερα” για να καταστεί ο μαθητής και ο συνεχιστής του ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού στην Ελλάδα. Και μολονότι απέθεσε καθ’ οδόν τα σοσιαλιστικά σπαράγματα του ιδεολογικού του φορτίου παρέμεινε μέχρι το τέλος οπαδός της εξέλιξης». Θα πρέπει να αναφερθεί εδώ ότι το ρεύμα του «από καθέδρας σοσιαλισμού» ήταν μια ύστερη μορφή (τέλη του 19ου αιώνα) αυτού που οι Μαρξ και Ενγκελς, στο «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος», ονομάζουν «αστικό ή συντηρητικό σοσιαλισμό». Η σχέση, η εξοικείωση και η ειδίκευση, λοιπόν, της εν λόγω αστικής πολιτικής οικογένειας με τις αστικορεφορμιστικές αντιλήψεις (βλ. και επόμενη υποσημείωση) και την προσαρμογή και χρήση τους στην ελληνική πραγματικότητα με στόχο την αναπαραγωγή της καπιταλιστικής κυριαρχίας στη χώρα, φαίνεται να έχει μακρά ιστορία. Αλλωστε και ο Γεώργιος και ο Ανδρέας Παπανδρέου υπήρξαν ιδρυτές κομμάτων που θυμίζουν διαφορετικές εκδοχές αυτού του ενδιάμεσου «τρίτου» κόμματος του αστικού ρεφορμισμού, ανάμεσα στο ομολογημένα αστικό κόμμα (ΣΥΝΑΓΕΡΜΟΣ, ΕΡΕ - ΝΔ) και στον πολιτικό φορέα της εργατικής τάξης της Ελλάδας (ΚΚΕ), με επιτυχημένα αποτελέσματα στον περιορισμό της δύναμης και επιρροής του τελευταίου. Το ότι, στη δεύτερη περίπτωση, το «τρίτο» κόμμα ονομάστηκε «σο-

ύπαρξής αυτού του κόμματος¹⁹. Ο σχηματισμός της ελληνικής σοσιαλδημοκρατίας στο πρόσωπο του ΠΑΣΟΚ θυμίζει ταυτόχρονα και κάποιου είδους «καθυστερημένη επαγγελία», αλλά και αγώνα δρόμου. Εν πάση περιπτώσει, ο δρόμος διανύθηκε και διανύθηκε ως το τέλος.

Σήμερα, η ελληνική σοσιαλδημοκρατία, όντας καθαρά αστικός πολιτικός σχηματισμός, βρίσκεται (όπως και η διεθνής σοσιαλδημοκρατία άλλωστε) σε κρίση και γι' αυτό δυσκολεύεται να συμβάλει στον ίδιο βαθμό με παλιότερα στην προσαρμογή του συνολικού αστικού πολιτικού συστήματος στις σημερινές ανάγκες αναπαραγωγής της καπιταλιστικής κυριαρχίας, πολύ περισσότερο δε, μετακυλά την κρίση της στο συνολικό πολιτικό σύστημα. Στο πλαίσιο αυτό, δηλαδή της κρίσης και της προσπάθειας αντιμετώπισής της, έχει αρχίσει να προωθείται η εναλλακτική-εφεδρική λύση της διαμόρφωσης ενός συστήματος αστικού πολιτικού διπολισμού στη χώρα. Η έκβαση αυτού του εγχειρήματος, λόγω των βαθιών συσσωρευμένων προβλημάτων που ταλανίζουν αυτή την περίοδο κυρίως του ΠΑΣΟΚ (αλλά δευτερευόντως και τη ΝΔ, το άλλο μεγάλο κόμμα του

σιαλιστικό κίνημα), αντί για τον αστικό προσδιορισμό «κέντρο», δεν αναιρεί το παραπάνω «μοντέλο». Κοντολογής, σε αντίθεση με την ευρωπαϊκή ιστορική σοσιαλδημοκρατία, που αποτελεί σήμερα ένα αστικό κόμμα που προέρχεται, όμως, από τον εκφυλισμό ενός αυτοτελούς κόμματος της εργατικής τάξης, στο ΠΑΣΟΚ φαίνεται σαν να έχουν παίξει πολύ μεγαλύτερο ρόλο διεργασίες, θεωρητικές και πρακτικές-πολιτικές, στο εσωτερικό των αστικών δυνάμεων. Πρόκειται για μια πλευρά που αξίζει να διερευνηθεί περαιτέρω σε αυτοτελή μελέτη.

19. Από την προηγούμενη υποσημείωση προκύπτει ότι από πολύ παλιά, σε μια άλλη φάση ανάπτυξης του πολιτικού συστήματος στη χώρα, οι αστοί πολιτικοί και ιδεολόγοι γνώριζαν και αξιοποιούσαν τις αντιλήψεις του αστικού ρεφορμισμού εκείνης της εποχής. Ωστόσο, και στη νεότερη περίοδο μπορεί από πολύ νωρίς να διαφανεί η επίδραση επιφανών θεωρητικών εκπροσώπων του μεταπολεμικού, αμερικανικού κυρίως (αλλά όχι μόνο), «αστικού σοσιαλισμού» ή αστικού ρεφορμισμού, όπως του Γκαλμπραϊθ, του Χάιλμπρόνερ, του Χάρριγκτον, του Τόφλερ, του Α. Τουραίν (εισηγητή, μαζί με τον Μπελ, της θεωρίας της «μεταβιομηχανικής κοινωνίας») τόσο στη σκέψη των ηγετικών στελεχών του ΠΑΣΟΚ (του Α. Παπανδρέου συμπεριλαμβανομένου), όσο και στα έργα αρκετών Ελλήνων αστών κοινωνικών επιστημόνων και ιδεολόγων που από διάφορες θέσεις στήριζαν θεωρητικά την ελληνική σοσιαλδημοκρατία και συνέβαλαν σημαντικά στη διαμόρφωση της συγκεκριμένης ιδεολογικής ταυτότητάς της. Και αυτό το ζήτημα θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο ιδιαίτερης διερεύνησης.

δικομματισμού), για την ώρα φαίνεται αμφίβολη και είναι πρόωρο να θεωρείται δεδομένη. Πρέπει να αναμένονται πολλά επεισόδια στην εξέλιξή της, ίσως δε, μακροπρόθεσμα, να μην προδιαγράφεται πολύ καλή για τις δυνάμεις που την προωθούν²⁰.

Οι παραπάνω εξελίξεις, στο πλαίσιο της γενικότερης όξυνσης των αντιθέσεων τόσο του διεθνούς όσο και του ελληνικού καπιταλισμού, θέτουν στο Κόμμα της εργατικής τάξης το καθήκον να παραμείνει αταλάντευτο στις θέσεις, το πρόγραμμά του, την πολιτική του και να αξιοποιήσει την κρίση της σοσιαλδημοκρατίας (και τις συνέπειες που αυτή η κρίση προκαλεί στη λειτουργία του συνολικού αστικού πολιτικού συστήματος) για το δυνάμωμα των γραμμών του και του εργατικού κινήματος, για την προώθηση της εναλλακτικής λύσης που προβάλλει στην εργατική τάξη και το σύνολο των εργαζομένων της χώρας: Τη δημιουργία του Αντιιμπεριαλιστικού Αντιμονοπωλιακού Δημοκρατικού Μετώπου Πάλης, για τη νίκη της εργατικής εξουσίας και την οικοδόμηση του σοσιαλισμού στην ελληνική κοινωνία.

20. *Τάσεις αλλαγής του κομματικού συστήματος στη χώρα προς την κατεύθυνση του διπολισμού είχαν διαπιστωθεί και τα προηγούμενα χρόνια, με την εμφάνιση κατά καιρούς νέων πολιτικών μορφωμάτων που προέρχονταν από τα δύο μεγάλα κόμματα (ΔΗΑΝΑ, Πολιτική Ανοιξη, ΔΗΚΚΙ, ΚΕΠ). Ωστόσο, για διάφορους λόγους, με κυριότερους ίσως τη σημαντική συμβολή του δικομματισμού στην επίτευξη ισχυρής οικονομικής ανάπτυξης προς όφελος του κεφαλαίου, τα τελευταία 15 χρόνια (οπότε η επίδοση του δικομματισμού θεωρούνταν αρκούντως ικανοποιητική από το κεφάλαιο, και την απουσία ανάλογης αστικής πολιτικής εμπειρίας και εγχειρήματος για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα -και σε συνδυασμό πάντα με τη μόνιμη ανάγκη αντιμετώπισης ενός ισχυρού και επαναστατικά προσανατολισμένου Κομμουνιστικού Κόμματος, του οποίου η ύπαρξη και δράση αποτελεί επίσης παράγοντα που επιδρά στη διαμόρφωση του αστικού πολιτικού συστήματος στη χώρα-, η ενδεχόμενη πολυδιάσπαση του υφιστάμενου αστικού κομματικού συστήματος προς την κατεύθυνση του διπολισμού αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό και με ενδιασμούς από σημαντικό μέρος των αστικών κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων και στα δύο μεγάλα αστικά κόμματα (απαξιώτικες αναφορές για τα «σενάρια ιταλοποίησης» της ελληνικής πολιτικής ζωής κλπ.). Το μέλλον θα δείξει. Ωστόσο, είναι σαφές ότι, παρά τις υφιστάμενες αντιθέσεις και διαφορές και τον εκρηκτικό χαρακτήρα που μπορούν ενδεχομένως να πάρουν σε συνάρτηση με τις συγκυρίες, μια πιθανή κίνηση προς το διπολισμό θα συνοδεύεται και από μια σχετική προσεκτική και μελετημένη προπαρασκευή του εδάφους από τις αστικές δυνάμεις, που ήδη έχει αρχίσει να γίνεται άλλωστε.*